

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІНФОРМАЦІЇ ТА
РЕГІОНАЛЬНИХ СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувачка випускової кафедри
_____ Ніна РЖЕВСЬКА
« ____ » _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВРА
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 291 «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ» ОСВІТНЬО-
ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ
«МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ»

**Тема: «ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ РЕСПУБЛІКИ ТУРЕЧЧИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН
ТА ПЕРСПЕКТИВА»**

Виконавець: здобувачка вищої освіти 4 курсу, 409 Б групи, Кравченко Анастасія
Святославівна

Керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, інформації та
регіональних студій Боротканич Наталія Петрівна

Нормоконтролер

_____
(підпис)

В. Ємець

КИЇВ 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ТУРЕЧЧИНИ.....	6
1.1. Теоретичні підходи до процесу інтеграції ЄС.....	6
1.2. Основні концепції формування регіональної зовнішньої політики.....	12
РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ТУРЕЧЧИНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ.....	18
2.1. Ретроспективний аналіз переговорного процесу між Туреччиною та ЄС.....	18
2.2. Еволюція позицій турецьких політичних партій щодо вступу Туреччини до ЄС.....	20
2.3. Основні фактори, що забезпечують розвиток взаємовідносин Туреччини з Європейським Союзом на сучасному етапі.....	29
РОЗДІЛ III. ШЛЯХ ДО ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА.....	36
3.1. «Копенгагенські критерії»: політичні, економічні та адміністративні.....	36
3.2. Перешкоди на шляху інтеграції Туреччини до ЄС.....	40
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Перспектива вступу до Євросоюзу – це найважливіший фактор, що визначає суспільно-політичний та економічний розвиток сучасної Туреччини, поза яким неможливе розуміння його логіки та перспектив. А ключ до розуміння соціально-економічної динаміки сьогodнішньої Туреччини є аналізом ходу адаптації до вимог ЄС.

Внаслідок отримання Туреччиною статусу офіційного кандидата на вступ до ЄС та початку переговорного процесу останнім часом спостерігається істотна інтенсифікація відносин між Турецькою Республікою та Європейським Союзом у політичній, економічній, військовій, інформаційній, культурній та гуманітарній сферах.

Сумніви, пов'язані з невідповідністю культурно-цивілізаційної власності Туреччини європейським цінностям, притаманні значному числу наукових діячів та впливових політиків. У зв'язку з цим аналіз ступеня готовності Євросоюзу включити до свого складу мусульманську Туреччину має велике практичне значення для вироблення конструктивного підходу до врегулювання низки міжнародних проблем, основою яких є міжцивілізаційні конфлікти.

У результаті європеїзації державної системи іслам у Туреччині набув особливого розвитку. Оголосивши себе прихильником помірною ісламу, керівництво правлячої у Туреччині Партії справедливості та розвитку переконано у можливості досягнення компромісу між цінностями ісламської та європейсько-християнської цивілізацій. Можливо, що зумовлений євроінтеграцією прогрес у галузі демократії та прав людини стане взірцем сумісності цінностей двох цивілізацій, що є актуальним в умовах не лише внутрішньодержавного, а й глобального протистояння екстремістськи налаштованим рухам. Також слід наголосити, що мусульманські країни СНД розглядають турецький досвід взаємодії з європейськими країнами як оптимальну модель розвитку своїх зовнішніх зв'язків.

Відносини між Туреччиною та ЄС становлять інтерес і в рамках євро-середземноморського простору. Завдяки активній дипломатії нинішнього турецького керівництва за останні роки помітно зросла роль країни у міжнародних відносинах Середземноморського регіону.

Проте Резолюція Європейського парламенту від 2017 р. із закликом до країн Європейського союзу заморозити переговори щодо приєднання Туреччини до інтеграційного проекту лише закріпила думку про необхідність пошуку нової форми взаємодії Брюсселя та Анкари. Звинувачення західних країн щодо турецького керівництва у політиці «закручування гайок», у зміцненні авторитаризму та режиму особистої влади президента не влаштовують Р. Ердогана і водночас порушують принципи Європейського Союзу та Копенгагенські критерії. Турецьке керівництво перестало ставити в пріоритет інтеграцію в ЄС на тлі жорсткої критики Брюсселя, охолодження відносин з низкою європейських країн і геополітичної ситуації, що змінилася на Близькому Сході з моменту початку «арабської весни».

Проте тісні економічні та фінансові зв'язки між Туреччиною та Європейським союзом не дозволять вийти взаємної агресивної риторики межі розумного. Тепер взаємини Туреччини та Європейського союзу вибудовуватимуться на основі прагматичного партнерства з певних питань.

Мета дослідження полягає у проведенні комплексного аналізу основних досягнень Туреччини в рамках євроінтеграції, а також внутрішньо- та зовнішньополітичних проблем, що перешкоджають її вступу до ЄС.

Для реалізації поставленої мети визначено наступні **завдання дослідження**:

1. Здійснення аналізу понятійно-категоріального апарату дослідження.
2. Визначити науково-методологічні підходи до вивчення проблем євроінтеграції Туреччини.
3. Розглянути історію взаємовідносин між Туреччиною та ЄС.
4. Проаналізувати політичні, економічні, історичні та ідеологічні передумови інтеграції Турецької Республіки до ЄС.

5. Дослідити еволюцію позицій турецьких політичних партій щодо проблеми вступу Туреччини до ЄС.
6. Здійснити аналіз основних факторів, що підвищують рівень взаємовідносин Туреччини з Європейським Союзом на етапі.
7. Проаналізувати виконання «копенгагенських критеріїв».

Об'єкт дослідження. Участь Туреччини у процесах міжнародної політичної та економічної інтеграції.

Предмет дослідження. Процес інтеграції між Туреччиною та Європейським Союзом.

У роботі використовуються наступні **методи дослідження**:

1. Аналіз – при відборі джерел із загальної кількості, також при глибинному опрацюванні кожного джерела.
2. Аналіз документів – при вивченні наукових джерел та законодавства.
3. Синтез – у процесі опрацювання усієї інформації, формулюванні висновків.
4. Узагальнення. Цей метод використовуємо для підсумку проаналізованої інформації, для формулювання висновків та само оцінювання.

Структура кваліфікаційної бакалаврської роботи встановлюється відповідно до поставленої мети та конкретних завдань дослідження. Вона складається із вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних інформаційних джерел.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ТУРЕЧЧИНИ

1.1 Теоретичні підходи до процесу інтеграції ЄС

Європейська інтеграція є унікальним явищем у міжнародних відносинах і є предметом багатьох наукових дискусій. Інтеграційні процеси на Європейському континенті розглядалися як з точки зору класичних теорій міжнародних відносин (реалізму, лібералізму, пізніше конструктивізму) так і самі стали джерелом нових підходів у міжнародних відносинах (функціоналістський, міжурядовий підхід, багаторівневий підхід до управління). Крім того, європейська інтеграція досліджувалася з точки зору критичних теорій, теорії комунікації та інституціоналізму. Загалом серед підходів до європейської інтеграції можна виділити декілька напрямків: раціоналістичний/ірраціоналістичний та державоцентричний/транснаціональний.

У цьому розділі розглядаються основні підходи до феномену європейської інтеграції та оцінюється їхня застосовність щодо політики інтеграції ЄС у Південно-Східній Європі.

Неофункціоналізм є продовженням функціоналістської теорії європейської інтеграції, висунутої Д. Мітрані. На тлі перших успіхів європейської інтеграції 1950-х років набув поширення неофункціоналізм, окреслений у працях Е. Гааса. Ключовим елементом теорії неофункціоналізму є ефект переливання – поширення інтеграції з однієї публічної сфери в іншу шляхом взаємозв'язку цих сфер, що призводить до інтеграції правового, політичного та економічного простору. У неофункціоналістській теорії створення наднаціональних інститутів впливає на зміну очікувань і поведінки соціальних груп, що в свою чергу призводить до створення транснаціональних соціальних груп та об'єднань, які прагнуть досягти своїх цілей через наявні наднаціональні інститути. Ефект переповнення виникає, коли досягненню цілей перешкоджає відсутність додаткових наднаціональних інститутів.

Неофункціоналізм поступився місцем міжурядовому підходу після періоду «евро-склерозу» 1970 років. Проте підписання Маастрихтського договору та загальні процеси глобалізації підтвердили актуальність неофункціоналістської теорії. Нині неофункціоналістська теорія представлена триступеневою моделлю: транснаціональна діяльність призводить до активізації наднаціонального управління, що призводить до збільшення транснаціонального обміну. Це, своєю чергою, формує прагнення до більшого наднаціонального управління. Таким чином, ефект переповнення досягається на територіях, прилеглих до територій з високою транснаціональною активністю. Інституції відіграють надзвичайно важливу роль у неофункціоналізмі. Європейські інституції, такі як Європейська комісія та Європейський суд, по суті є інституціями, спрямованими на поглиблення інтеграції та володіння акторською діяльністю. Прикладом поглиблення інтеграції з боку наднаціональних європейських інституцій є створення у 1980-х роках Європейської асоціації венчурного капіталу, яка згодом стала платформою для появи нових фондових бірж у всій Європі. Однак неофункціоналізм, будучи ефективним інструментом для аналізу інтеграції в рамках Європейського Союзу, малоприматний щодо Південно-Східної Європи, де ЄС та його держави проводять свою політику разом з іншими глобальними та регіональними гравцями; Обличчя регіону історично визначалося і продовжує визначатися державами. Крім того, відсутній побічний ефект від транснаціональних обмінів; регіональні інституції не мають акторів і загалом не реалізують свій потенціал. Таким чином, неофункціоналізм, попри свою аналітичну привабливість щодо європейської інтеграції, не є ефективним інструментом для вивчення інтеграційних процесів у Південно-Східній Європі.

Міжурядовий підхід є ще одним «класичним» підходом до вивчення європейської інтеграції. На відміну від функціоналізму, головним рушійним актором інтеграційного процесу є держава. Спочатку міжурядовий підхід був екстраполяцією реалістичних постулатів на євроінтеграційні процеси з огляду на уповільнення європейської інтеграції в 1960-1970-х роках. через протистояння національних держав. Найяскравіше схожий варіант «реалістичного міжурядового підходу» знайшов відбиток в роботах Стенлі Гофмана, Вільяма Уоллеса, Пола Тейлора. На

думку прихильників цього підходу, такі події, як створення Європейської ради та Європейської валютної системи, були проявом волі національних держав. Однак проблема цього підходу полягала в тому, що він здебільшого був описовим і не мав прогностичних властивостей. Значне поглиблення інтеграції в 1990-х роках. Реалістичний міждержавний підхід пояснити не міг. Якісною зміною міждержавного підходу стала робота Ендрю Моравчика, який створив теорію ліберального міждержавного підходу, що розриває з реалістичними постулатами.

На першому етапі національні інтереси формуються під тиском внутрішніх факторів, інтересів різних соціальних груп всередині держави. Зовнішній тиск, тиск з боку «міжнародної системи» вторинне. На другому етапі держави сідають за стіл переговорів у Брюсселі зі своїми специфічними національними інтересами, де укладають між собою угоди. Характер цих трансакцій не залежить від впливу наднаціональних організацій – операції визначаються відносною силою держав, що ведуть переговори. Нарешті, на третьому етапі держави об'єднують свої суверенітети або передають повноваження на наднаціональний рівень для підвищення взаємної довіри. Делегування суверенітету на наднаціональний рівень не дозволяє державам порушувати свої зобов'язання.

Ліберальний міждержавний підхід отримав подальший розвиток в інституціоналізмі раціонального вибору. Ця теорія вивчає рішення держав делегувати свій суверенітет на наднаціональний рівень, а також саму діяльність інституцій Європейського Союзу.

Проте міждержавний підхід, попри його поширеність, має значну кількість недоліків як в описі євроінтеграційних процесів загалом, так і щодо інтеграційних процесів у Південно-Східній Європі. Ідея формування національних інтересів під впливом виключно інтересів внутрішніх соціальних груп не витримує критики: ігнорування зовнішніх імперативів та інтересів та ідей політичних лідерів не дає можливості отримати вичерпне уявлення про зовнішньополітичні рушії держави.

Реалізм та європейська інтеграція, на перший погляд, є оксюмороном: теорія реалізму, яка постулює, що держави прагнуть максимізувати свою владу та закріпити свій суверенітет, не може пояснити об'єднання та делегування суверенітету на

наднаціональному рівні. Проте різні напрямки реалізму по-різному пояснюють європейську інтеграцію. Наступальний реалізм, представлений у творчості Джона Міршаймера, найбільш песимістичний щодо європейської інтеграції, вважаючи її заздалегідь приреченою на провал. Більш того, Д. Міршаймер не сприймає ЄС як політичного актора. Оборонний реалізм, представлений Стівеном Уолтом, в принципі не може дати відповіді на питання як про рушії європейської інтеграції, так і про роль Європейського Союзу в міжнародній системі. Згідно з теорією, схоже сприйняття однієї й тієї ж загрози державами – у випадку європейських країн, Радянського Союзу, вони об'єднуються, врівноважуючи цю загрозу. Однак якісний прорив у європейській інтеграції відбувся після закінчення холодної війни та розпаду Радянського Союзу. Європейський Союз також не врівноважував інших акторів, таких як США, але об'єднана Німеччина не сприймалася іншими європейськими країнами як ревізійністський актор.

Конструктивізм є альтернативою раціоналістичним і державоцентричним теоріям європейської інтеграції. Конструктивістський аналіз відбувається на двох рівнях – агентському та структурному. Конструктивізм стверджує, що європейська інтеграція керується ідентичностями, образами, ідеями, уявленнями та дискурсами. Будівельні блоки – це цінності та норми, які створюють відчуття спільноти на європейському рівні. Структурні елементи задають переваги соціальних груп і визначають результат їх взаємодії. Дії акторів цієї структури визначаються не їхніми стратегічними інтересами, а спільними нормами та ідентичностями. Конструктивізм стверджує, що як транснаціональні спільноти, так і самі держави можуть бути акторами інтеграції. У конструктивістській парадигмі європейська інтеграція – це процес побудови спільноти. Що вимагатиме побудови транснаціональних інституцій, які, своєю чергою, сприятимуть подальшому розвитку інтеграції та поглибленню транснаціональних ідентичностей. У цьому плані конструктивізм тотожний за формою неофункціоналізму. Проте в неофункціоналізмі інтеграція обумовлена раціональними уподобаннями різних груп, які призводять до формування нових наднаціональних інститутів, які, своєю чергою, трансформують чинні ідентичності. Стосовно зовнішньої політики Європейського Союзу конструктивізм пропонує три

концепції: брюсселізація, європеїзація та формування колективної ідентичності. Брюсселізація – це формування зовнішньої політики Європейського Союзу наднаціональними інституціями ЄС та транснаціональною європейською елітою, що виникла в результаті інтеграційної соціалізації. Брюсселізація являє собою перехід від міжурядового підходу до трансурядового і дає пояснення появи зовнішньої політики ЄС через появу окремої транснаціональної соціальної групи.

Формування колективної ідентичності є третьою моделлю для аналізу зовнішньої політики ЄС у рамках конструктивістської теорії. Відповідно до цієї концепції зовнішня політика Європейського Союзу є дискурсивною практикою, що формує колективну ідентичність інтеграційного об'єднання. Концепція стверджує, що формується загальноєвропейський політичний простір, у якому національні проєвропейські соціальні групи створюють загальноєвропейські наративи, що ведуть до трансформації ідентичностей та формування транснаціональних соціальних груп. Обговорення ключових питань зовнішньої політики в рамках цього загальноєвропейського політичного поля веде до визначення інтересів соціальних груп на загальноєвропейському рівні. Іншими словами, національне стає європейським, а європейське стає національним.

Соціологічний підхід до європейської інтеграції – це дослідження європейської інтеграції знизу вгору, яке частково пов'язане з неофункціоналізмом.

На додаток, прихильники соціологічного підходу до європейської інтеграції стверджують, що більшість основних підходів до євроінтеграції, по суті, розглядають євроінтеграційні процеси як такі, що відбуваються знизу, тобто від суспільства, соціальних груп, вгору, до національного та наднаціонального рівня. Таким чином, в неофункціоналізмі транснаціональні групи є ключовим актором інтеграції. У ліберальному міжурядовому підході Е. Моравчика держави є ключовими акторами, але вони є провідниками поєднаних інтересів внутрішніх соціальних груп. Конструктивізм, який стверджує, що транснаціональні ідентичності стимулюють інтеграцію, також бачить соціальні групи як ключову дію.

Проте варто зазначити, що, всупереч важливості соціальних груп для міжурядового підходу, вони рідко фігурують у міжурядовому аналізі. Соціологічний підхід покликаний заповнити цю нішу.

Перевага цього підходу полягає в його нюансі та можливості простежити різні взаємодії акторів, що відбуваються в рамках певного загальноєвропейського поля, а також сам процес створення та злиття таких полів у результаті дій соціальних акторів.

Соціологічний підхід збагачує академічний дискурс своєю міждисциплінарністю, вносячи соціологічні методи в політологію. Аналітичний інструмент соціальних сфер представляє інтерес, оскільки дозволяє окремо розглянути формування того чи іншого напрямку політики Європейського Союзу. Однак соціологічний підхід не є теорією в справжньому сенсі цього слова. Соціологічний підхід здатний частково пояснити взаємодії на регіональному рівні, але не на глобальному. Як і конструктивістський підхід, соціологічний підхід має у своєму розпорядженні низку методів, потенційно застосовних для дослідження інтеграційних процесів у Південно-Східній Європі, але цього не можна сказати про підхід в цілому.

Цивілізаційний підхід розглядає європейську інтеграцію як детермінований історичний процес об'єднання європейського континенту. У цивілізаційному підході під європейською інтеграцією розуміють зближення європейського континенту до західноєвропейського постсекулярного центру, що сформувався після Другої світової війни як протиположність іншому комуністично-атеїстичному центру. До переваг цивілізаційного підходу можна віднести його інклюзивність: він пояснює як ліберально-конструктивістські теорії європейської інтеграції, так і реалістичні. Неофункціоналістський підхід до європейської інтеграції можна розглядати й з цивілізаційного боку: взаємодія між людьми значно легша, якщо вони належать до одного культурного шару. Цивілізаційний підхід також дозволяє розглядати Європейський Союз як суб'єкта міжнародних відносин з точки зору теорії зіткнення цивілізацій.

Багаторівневий підхід до управління, як і неофункціоналізм, заперечує державо-центричність європейської інтеграції. Проте, на відміну від неофункціоналізму, багаторівневе управління не ставить перед собою завдання визначити джерела та причини європейської інтеграції; вивчає сам Європейський Союз, європейську політику, європейський механізм прийняття рішень. Не заперечуючи важливості національних держав, прихильники цього підходу сперечаються про важливість акторської ролі європейських наднаціональних інституцій.

Багаторівневий підхід є найбільш глобальним підходом до розуміння Європейського Союзу. Прихильники цього підходу говорять про ослаблення національних держав, про обмеження їх можливостей як з боку наднаціональних інституцій Європейського Союзу, так і з боку субнаціональних акторів. Як підтвердження цієї тези наводиться факт провалу ухвалення Конституції ЄС на референдумах у Франції та Нідерландах після підписання їхніми урядами угоди про Конституцію, яка, на думку прихильників багаторівневого підходу, свідчить про втрату державами всевладдя з питань інтеграції на національному рівні. Рівневий підхід до управління також забезпечує чотириетапну модель для прийняття рішень у Європейському Союзі, вказуючи найвпливовіших дійових осіб на кожному етапі.

1.2. Основні концепції формування регіональної зовнішньої політики

Прийняття рішень у сфері зовнішньої політики Туреччини розділене всередині та між кількома структурами, а також на офіційні та неформальні дорадчі структури. Президент є головним органом у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Консультативні функції належать Міністерству закордонних справ, Комітету з безпеки та зовнішньої політики, Раді національної безпеки (РНБ), Національній розвідувальній організації (МІТ), офіційно призначеним радникам президента, а також різним зв'язкам Президента за межами президентства (так звані неофіційні радники), а також турецькі військові у ролі стороннього впливу. Наше дослідження показує, що немає ієрархії в організації цих структур, і всі вони надають інформацію

безпосередньо Президенту. Комітет з безпеки та зовнішньої політики та неформальні/офіційні радники надають оцінки; МЗС, МІТ і військові надають практичну інформацію. Президент Ердоган визначає політику. Завдяки нашому дослідженню ми дізналися, що вищеназвані організації не мають повноважень приймати рішення або мають дуже обмежені повноваження, а рішення приймаються в рамках президентства дуже розділеним та персоналізованим способом.

Окрім створених підрозділів, які формують структуру прийняття зовнішньополітичних рішень, з'являється одна нова структура та радники. Комітет з безпеки та зовнішньої політики складається з осіб, деякі з яких також були призначені старшими радниками Президента.

Члени Комітету з питань безпеки та зовнішньої політики та команди радників при президентстві відомі громадськості.

Зовнішня політика Туреччини фактично змінилася по відношенню до основних параметрів зовнішньополітичних рольових понять. Таким чином, розглянемо зміни у зовнішній політиці Туреччини, інтерпретуючи це як пошук нової зовнішньополітичної ролі після того, як майбутній уряд Партії АК відмовився від «традиційної республіканської зовнішньої політики», яка характеризувала більшу частину історії Туреччини та влучно описано як «оборонний націоналізм». На відміну від цього, уряд Партії АК розпочав із зовнішньополітичного підходу, який визначав пріоритетне співробітництво, що виражається в часто цитованому принципі «немає проблем із сусідами», і спрямований на перенаправлення національних прагнень із проблем безпеки на економічне процвітання та міжнародну торгівлю. Крім того, він рішуче підтримував міжнародні організації та ставив пріоритет інтеграції Туреччини в наднаціональні структури ЄС.

Перехід у бік «регіонального проєкту» – спочатку за допомогою звільнення від віз та угоди про вільну торгівлю, а згодом також шляхом прийняття сторони у внутрішніх конфліктах в Іраку, Сирії та Єгипті – і до акценту на численні (включаючи військові) ресурси сили та амбіції виступати як представник групи (мусульманських) держав у міжнародних організаціях демонструють ознаки регіональної влади. Як сказав зовнішньополітичний аналітик, «Партія АК уявляла Туреччину як Бразилію в

цьому регіоні, зростаючи економічну державу з пекучим бажанням формувати регіональні події». Найпомітніша та явна зміна зовнішньополітичної ролі Туреччини полягала від її попередньої мети бути «містком між ЄС та ісламським світом» до нещодавньої мети «бути власником, піонером і слугою нового Близького Сходу».

Для того, щоб зрозуміти діапазон зовнішньополітичних варіантів і змін за останнє десятиліття, спочатку обговоримо цивільну владу та регіональну владу як два ідеальних типи зовнішньополітичних ролей. Згідно з визначенням Макса Вебера, «конкретні окремі явища організовані в єдину аналітичну конструкцію», ідеальний тип, у методологічній «утопії, яку емпірично не можна знайти ніде в реальності». Використовуючи цей аналітичний кут, будемо пов'язувати впливовий напрямок нещодавньої літератури про регіональні влади з попередніми дебатами щодо цивільної влади. Обидва ідеальні типи демонструють деяку дивовижну схожість, але все ж представляють різні концепції в основних вимірах зовнішньої політики: позиція щодо конфлікту та співпраці, військові та невійськові засоби зовнішньої політики та роль держави в міжнародних і транснаціональних організаціях.

Зовнішня політика нового уряду Партії АК запровадила нову концепцію зовнішньої політики з багатьма ознаками цивільної влади (2002-2005). Згодом зовнішня політика Туреччини стала більш охоче вступати в конфлікти з Євросоюзом і США, перемістивши свою увагу на Близький Схід (2005-2010). Однак основні параметри зовнішньої політики перейшли до концепції регіональної влади лише після інциденту з Маві Мармарою (2010 р.). Хоча турецькі політики описували Туреччину як «центральну країну», а отже, як багаторегіональну державу, з того часу турецька політика демонструвала характеристики ідеального типу регіональної влади. Більш того, турецька концепція регіональної держави явно відійшла від її ранньої цивільної ролі, враховуючи використання конфронтації (щодо Ізраїлю) як засобу просування регіонального проєкту та прийняття сторони у внутрішніх конфліктах інших держав регіону (Сирії, Іраку та Єгипту).

Протягом десятиліть концепція зовнішньополітичної ролі Туреччини визначалася історією її національного державного будівництва. Після падіння Османської імперії Туреччина пізно вийшла на етап європейських національних

держав. Військові та стратегічні навички будівника національної держави Мустафи Кемаля Ататюрка не дозволили коаліції західноєвропейських держав розділити більшу частину турецької території, як це було визначено Севрським договором (1920). Хоча Севрський договір так і не був ратифікований, він став національним «основоположним міфом» і увічнив уявлення про те, що його оточує світ ворогів. Як наслідок, зовнішня політика Туреччини стала характеризуватися «оборонним націоналізмом», як коротко висловився Зія Оніс, зосереджуючись на загрозах національному суверенітету та територіальній цілісності Туреччини. Пріоритетність «національної безпеки та військової готовності» «традиційним республіканським зовнішньополітичним істеблішментом» базувалася на низькому рівні транснаціонального економічного співробітництва з азійськими державами та географічному положенні Туреччини, що сприяло перетоку національних меншин через кордони. Ще в 1990-х роках провідна фігура турецької дипломатії стверджувала, що Туреччина повинна бути готова вести «дві з половиною війни» проти Греції, Сирії та курдської РПК.

У міжнародному контексті холодної війни Туреччина вступила в союз із Заходом; Членство в НАТО і тісне військово-співробітництво зі США та Ізраїлем у закупівлі озброєнь задовольнили турботу про безпеку. Однак членство в міжнародній організації було важливим і не зупинило ворожих відносин з Грецією, яка також була членом НАТО. Навпаки, Туреччина мала на меті вступ до Європейського Союзу, щоб отримати перевагу або принаймні запобігти не вигідному балансу сил з Грецією. Таким чином, як концепція зовнішньополітичної ролі, «оборонний націоналізм» підтримував співпрацю в основному з міркувань безпеки, зосереджуючись на військовому потенціалі та сприймаючи міжнародні організації як «щит безпеки».

Через різкий контраст із цим оборонним націоналізмом зовнішня політика уряду Партії АК привернула величезну увагу. Більшість аналізів пояснюють три основні характеристики початкової зовнішньої політики урядів Партії АК після її приходу до влади у 2002 році: визначення пріоритетів співпраці; перехід від військових міркувань або міркувань безпеки до економічних цілей; і потужна

підтримка транснаціональних та міжнародних організацій. Ці три елементи досить чітко відповідають характеристикам «цивільної влади».

Концепція зовнішньополітичної ролі уряду Партії АК змінилася з фокусу на співробітництві та демілітаризації та заявці Туреччини на членство в ЄС (наближаючись до концепції ролі цивільної влади) до прагнення формувати регіональне середовище та діяти як глобальний гравець і представник групи держав (наближається до концепції ролі регіональної влади). Після того, як уряд Партії АК розпочав співпрацю та зовнішню політику, орієнтовану на вступ до ЄС (2002-2005), його увага перемістилася у відповідь на розчарування ЄС щодо Близького Сходу. Хоча зовнішня політика Туреччини стала більш наполегливою щодо ЄС та США, вона залишалася в межах її зовнішньополітичного підходу (2005-2010). Саме з 2010 року внутрішньодержавне обґрунтування, а згодом і арабські революції, призвели до того, що партія АК перейшла до концепції ролі регіональної влади. Хоча турецькі політики інтерпретували роль Туреччини як роль «центральної країни», вона дотримувалася ідеального типу регіональної держави у здійсненні регіонального проєкту на Близькому Сході.

Це не заперечує серйозні виклики, з якими почала стикатися зовнішня політика Туреччини, наприклад, у Сирії; однак було продемонстровано, що його відповіді базувалися на зміні концепції зовнішньополітичної ролі. Подібно до регіональних держав, таких як Бразилія або Південна Африка, Туреччина почала поєднувати ревізійністську позицію в міжнародних організаціях з претензією бути представником групи (мусульманських) держав. Більш того, зовнішня політика Туреччини явно відійшла від ролі цивільної держави, оскільки переслідування її регіонального проєкту передбачало відкрите протистояння з Ізраїлем і прийняття на сторону у внутрішніх конфліктах сусідніх держав. Взаємне відкидання послів з Ізраїлю, Сирії та Єгипту нарешті залишило Туреччину без можливості виступати «посередником» у конфліктах в регіоні.

Зміна зовнішньополітичних ролей також була пов'язана з різними функціями у внутрішньому контексті. Акцент уряду Партії АК на демілітаризації та вступі до ЄС відіграв важливу роль у боротьбі з кемалістською елітою та військовими. Навпаки,

прийняття концепції ролі регіональної влади зміцнило гегемонну позицію Партії АК у турецькому суспільстві у 2010 та 2011 роках. Однак її наслідки почали підривати «м'яку силу» Туреччини, про що свідчить зміна уявлень про Туреччину на Близькому Сході, і в довгостроковій перспективі також може підірвати економічне становище Туреччини.

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ТУРЕЧЧИНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

2.1. Ретроспективний аналіз переговорного процесу між Туреччиною та ЄС

Турецька Республіка вела переговори про вступ до Європейського Союзу як держава-член після того, як 14 квітня 1987 року подала заявку на вступ до Європейського економічного співтовариства, попередника ЄС. Це одна з п'яти нинішніх країн-кандидаток у ЄС разом з Албанією, Північною Македонією, Сербією та Чорногорією.

Після десяти членів-засновників у 1949 році Туреччина стала одним із перших нових членів (13-м членом) Ради Європи в 1950 році. Країна стала асоційованим членом Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) у 1963 році та була асоційованим членом Західноєвропейського Союзу з 1992 року до його завершення у 2011 році. Туреччина підписала угоду про Митний союз з ЄС у 1995 році та була офіційно визнана кандидатом на членство 12 грудня 1999 року на саміті Європейської Ради у Гельсінкі. Переговори про повне членство були розпочаті 3 жовтня 2005 року. Прогрес був повільним, і з 35 розділів, необхідних для завершення процесу приєднання, було відкрито лише 16, а один був закритий до травня 2016 року. Угода про біженців на початку 2016 року між Туреччиною та Європейський Союз мав на меті прискорити переговори після попередньої стагнації та дозволити туркам безвізовий режим подорожей Європою.

З 2016 року переговори про вступ зупинилися. ЄС звинувачував і критикував Туреччину за порушення прав людини та дефіцит верховенства права. У 2017 році чиновники ЄС заявили, що запланована політика Туреччини порушує Копенгагенські критерії права на членство в ЄС. 26 червня 2018 року Рада ЄС із загальних питань заявила, що «Туреччина все більше віддаляється від Європейського Союзу. Тому переговори про вступ Туреччини фактично зайшли в глухий кут, і не можна розглядати подальші глави для відкриття чи закриття, а також подальша робота передбачається модернізацією Митного союзу ЄС – Туреччина».

Якщо порівняти ситуацію останніх 4-5 місяців із тим, що було раніше, то зараз відносини між Туреччиною та Євросоюзом набагато пожвавилися. Європейський Союз бачить важливість Туреччини та її вагу у зовнішній політиці. За останні роки відносини були заморожені та натягнуті – як у плані діалогу, так і щодо боротьби з тероризмом та емігрантським тиском. Тепер, після війни між Росією та Україною, важлива роль Туреччини у забезпеченні безпеки Європи знову стала очевидною й обговорюється більше. Ще одна тема на порядку денному – енергетична безпека. Туреччина є однією з чотирьох важливих енергетичних ланок Європейського Союзу. Один із газових коридорів проходить через країну. Туреччина вже багато років говорить про включення середземноморських родовищ у коридор. На тлі напруженості через запаси газу та нафти поблизу Кіпру Туреччина запропонувала організувати середземноморську конференцію та розпочати співпрацю, але два роки тому не було досягнуто жодного прогресу. Тепер знову говорять про диверсифікацію джерел та підвищення інтересу до середземноморських джерел. Щодо економіки, то треба думати про відновлення економіки після пандемії, і цьому сприятиме підписання оновленої митної угоди. Туреччина є одним із п'яти найважливіших торгових партнерів ЄС. Крім того, у міру того, як перспективи членства Туреччини в ЄС покращуються, це сприятиме реформам у країні. Це є правильним для всіх країн, які є кандидатами на членство. Результати останніх опитувань показують, що 79% населення Туреччини підтримують членство країни у Євросоюзі, а 65% переконані, що вони можуть відповідати критеріям. Водночас вони очікують на справедливе звернення.

Туреччина завжди говорила, що є ключовими країнами для енергетичної безпеки Європи. За півтори години літаком можна дістатися до 70% світових запасів вуглеводнів. Вони є енергетичним центром. На жаль, через кіпрське питання вони роками не можуть досягти прогресу в енергетичній співпраці. Мається на увазі, що через Туреччину проходять важливі газові коридори, і коли в них буде така можливість, коли у них будуть такі джерела, адже вони збираються завантажити в Середземне море 8 мільярдів євро. Це взагалі не розумно. Крім родовищ вуглеводнів, треба говорити про перехід до зеленої економіки. Вони також знаходяться в авангарді

з точки зору відновлюваних джерел енергії. 54% енергії є відновлюваною, і за цим показником Туреччина перебуває на п'ятому місці в Європі. Тому, у них є серйозний потенціал щодо зеленої енергетики.

2.2. Еволюція позицій турецьких політичних партій щодо вступу Туреччини до ЄС

У цьому розділі будуть висвітлені наступні проблеми. По-перше, різні сегменти турецького суспільства намагалися використати процес членства в ЄС як засіб розширення своєї сфери дій або простору, наявного у внутрішній політиці, проти своїх основних опонентів. Наприклад, Партія справедливості та розвитку, партія ісламістського походження, наполягала на європеїзації та реформах після 2002 року. В основі парадоксального потягу Партія справедливості та розвитку до європеїзації лежала віра в те, що простір для релігійної свободи буде розширений, а інтереси релігійних консерваторів проти світських державних еліт будуть захищені через процес членства в ЄС. Подібним чином секуляристи сприймали членство в ЄС як засіб захисту та консолідації світського, орієнтованого на Захід характеру Туреччини, отже, як засіб запобігання подальшій ісламізації турецького суспільства. Справді, обидві групи поступово були розчаровані тим, що ЄС міг би дати в цьому контексті, що також пояснює частину втрати євроентузіазму з обох сторін.

По-друге, дебати в Європі щодо європейських повноважень Туреччини чи європейської ідентичності справили глибокий вплив на турецький настрій і підняв питання про «справедливість» у відносинах Туреччини та ЄС навіть у свідомості ліберальних та орієнтованих на Захід інтелектуалів. У турецькому мисленні існує тенденція розглядати Європу як амонолітний блок, а не як суперечливий політичний простір. Таким чином, сигнали, що надходили від Франції та Німеччини, які сприймалися як ядро Європи, мали глибокий вплив на перелом від сильної підтримки повноправного членства до поширеного євроскептицизму за надзвичайно короткий проміжок часу. У розділі підкреслено важливість сигналів ЄС щодо внутрішньої

політики Туреччини та ентузіазму та відданості ключових політичних дійових осіб процесу інтеграції до ЄС. Хоча деякі з критики ЄС щодо вирішення кіпрського питання можуть бути виправданими, є також проблеми в уявленні турецьких еліт щодо того, що насправді означає бути членом європейського клубу. У цьому контексті можна провести певні паралелі між Туреччиною та новими державами-членами. Хоча переваги членства в економічній, політичній сферах та сферах безпеки вітаються, не існує однаково сильного імпульсу з точки зору об'єднання суверенітету та колективної дії як членів одного «клубу». Порівняно зі своїми східноєвропейськими аналогами, турецький випадок характеризується значно нижчим ступенем єдності еліти та прихильністю до європеїзації та процесу реформ. Справді, однією з цікавих особливостей турецької справи є значна підтримка членства в ЄС, але набагато менше ентузіазму та прихильності, коли йдеться про дотримання умов, пов'язаних із цим членством.

Почнемо розглядати це питання з «Партія справедливості та розвитку» (ПСР) – владна політична партія у Туреччині. Партія справедливості та розвитку позиціонує себе як помірно консервативну партію, орієнтовану на західні цінності, такі як ринкова економіка, та вступ до Європейського Союзу. Лідер партії – чинний президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган. Партію справедливості і розвитку було засновано 14 серпня 2001 року колишніми членами помірного консервативного крила забороненої у Туреччині ісламістської Партії чесноти. Партія була орієнтована на політичні та економічні реформи, однією з цілей стало вступ Туреччини до Європейського союзу. У січні 2005 року Партія справедливості і розвитку отримала статус спостерігача у Європейській народній партії – найбільшій партії Європейського союзу. Цей статус може бути змінений на статус партії-члена, якщо Туреччина стане членом ЄС.

Було визначено низку важливих поворотних моментів у недавньому офіційному процесі європеїзації Туреччини, таких як 1995, 1999 і 2001 рр., більшість аналітиків погодиться, що, можливо, період золотого віку був періодом, який тривав з літа 2002 р., ознаменований прийняттям драматичного пакету реформ з Парламент

у період коаліційного уряду – до жовтня 2005 року, що знаменує собою офіційне відкриття переговорів про вступ.

Період золотого віку, за великим рахунком, відповідав раннім рокам правління ПСР. Незважаючи на початкові побоювання багатьох щодо ісламістського походження або правових даних партії, ПСР виявилася партією поміркованого становища та реформаторської орієнтації.

Справді, уряд ПСР протягом цього періоду продемонстрував рішучу відданість реалізації Копенгагенських критеріїв як в економічній, так і в політичній сферах, у результаті чого Європейська Рада на своєму саміті в грудні 2004 року в Брюсселі вирішила негайно розпочати переговорний процес. Для уважного спостерігача за відносинами Туреччина – ЄС це те, чого мало хто очікував би ще в грудні 1999 року, коли Туреччину оголосили країною-кандидатом, але перспектива членства була досить далекою.

Членство в ЄС важливе для Туреччини з трьох важливих і взаємопов'язаних причин.

По-перше, турецька економіка матиме набагато сильнішу позицію за наявності міцного та довгострокового якоря ЄС. Справді, важливо підкреслити, що основні переваги, такі як доступ до перерозподільних фондів і пов'язаних з ними програм ЄС, а також вигоди, які, ймовірно, будуть отримані від участі у внутрішньому ринку, фактично матеріалізуються після вступу країни як повноправного члена. Було б цікаво звернутися до досвіду Східної Європи, де євроскептицизм виріс протягом перехідного періоду, але фактично знизився після повного вступу в єру після 2004 року.

По-друге, процес, що веде до повного членства, матиме досить драматичні наслідки для якості демократичного режиму Туреччини.

Турецька демократія, незважаючи на важливі реформи останніх років, все ще відстає від повністю консолідованої ліберальної демократії.

По-третє, сильні сторони зовнішньої політики Туреччини, засновані на м'якій силі, будуть значно посилені, якщо вона зможе діяти колективно з ЄС, а не розвивати низку двосторонніх відносин із сусідніми країнами.

Турецькі політичні партії та процес європеїзації: порівняльна перспектива. Чотири основні політичні партії були представлені в турецькому парламенті після загальних виборів у липні 2007 року.

Було б цікаво порівняти прихильність цих сторін до процесу членства в ЄС після 1999 року. Епоха після 1999 року поділена на два підперіоди.

Перший період відповідає золотому віку європеїзації в Туреччині від оголошення про статус кандидата Туреччини до рішення про початок переговорів. Період після 2005 року, у свою чергу, відповідає періоду гостроти, який відповідає початку та частковому призупиненню переговорів про вступ.

Протягом раннього періоду існує очевидна широка підтримка членства в ЄС і пов'язаного з цим процесу реформ. Правляча партія, Партія справедливості та розвитку та «курдські націоналісти», представлені Партією демократичного суспільства в парламенті після 2007 року, є двома ключовими елементами турецької політики, які, схоже, твердо віддані членству в ЄС.

Головна опозиційна партія, Республіканська народна партія, також широко підтримувала процес членства в ЄС, незважаючи на свої застереження щодо умов членства в ЄС з точки зору їх потенційно негативного впливу на національну єдність і світський характер турецької держави.

Лише «ультранаціоналістична», Партія націоналістичної дії, може бути настільки ж євроскептичною за своєю орієнтацією. Навіть у випадку з Партією націоналістичної дії, опозиція виступає не проти ідеї членства в ЄС як такої, а проти умов членства.

Оглядаючи ретроспективу, спільним знаменником «мусульманських демократів» і «курдських націоналістів» є те, що процес ЄС розширив простір для них для просування своїх претензій на ідентичність, релігійні свободи у першому випадку

та культурні права, а потім кроки до передачі повноважень та регіональної автономії в останньому. випадок.

Однак у контексті після 2005 року ситуація, здається, помітно змінилася. Єдиним елементом турецької партійної системи, який є елементом спадкоємності з попереднім підперіодом, є «курдські націоналісти». ПСР, схоже, втратила свій ранній ентузіазм щодо процесу членства в ЄС.

Не менш вражаючим є той факт, що нібито орієнтована на Захід, ліва центристська партія поступово стає євроскептиком у своїй орієнтації, фактично наближаючись до позиції ультранаціоналіста, Партії націоналістичної дії, особливо щодо проблем, пов'язаних із втратою національного суверенітету. і загроза національної роздробленості.

Очевидно, що частина пояснення лежить у сигналах, що надходять від ЄС, і пов'язаному з цим зниженням суспільної підтримки членства в ЄС у Туреччині. Проте глибше пояснення лежить у змаганні за гегемонію на внутрішній політичній арені.

У випадку з ПСР партія поступово перемістилася в центр турецького політичного процесу з постійним розширенням своєї виборчої бази протягом 2002–2007 років. Релігійні консерватори чи мусульманські демократи більше не перебувають на периферії турецької політики, а натомість борються за частку центру з ключовими елементами світської еліти.

Справді, до 2009 року маятник, здається, все більше гойдається в бік мусульманських демократів, оскільки гегемоністська позиція світського істеблішменту поступово кидається під сумнів через «суди над Ергенеконом», пов'язані зі звинуваченнями про навмисний військовий переворот, щоб стримати зростання релігійного консерватизму та передбачуваної загрози національній єдності.

Можливо, сильніша позиція ПСР у внутрішній політиці Туреччини робить процес ЄС менш актуальним з точки зору забезпечення необхідного захисту від світського істеблішменту.

На відміну від цього, керівництво Народно-республіканської партії все більше розглядає процес ЄС як допомогу в зміні балансу сил у турецькій політиці у напрямку зміцнення релігійних консерваторів, а також курдських націоналістів.

Це, у свою чергу, може пояснити їхній зростаючий євроскептицизм після 2004 року. Ключовим моментом, який слід підкреслити, є те, що Народно-республіканська партія не може бути проти ідеї членства в ЄС як такої, але відчуває себе незручною з умовами, пов'язаними з членством в ЄС та тераміфікацією процесу демократизації та реформ.

Дивлячись у майбутнє, щоб процес ЄС відродився в Туреччині, принаймні одна з основних політичних партій Туреччини має відновити свою прихильність і взяти на себе відповідальність за процес інтеграції та реформ в ЄС.

Вирішальне значення в цьому контексті має позиція головної опозиційної партії – Народно-республіканської партії. Турецька партійна система в останні роки характеризувалася помітною відсутністю європейської соціал-демократичної партії. Народно-республіканська партія, хоча і є членом Соціалістичного Інтернаціоналу, характеризувалася сильним і оборонним націоналізмом, а також вузьким та авторитарним розумінням секуляризму.

Однак можна уявити, що в найближчі роки партія може зазнати трансформації, оскільки світські групи із західноорієнтованими сегментами турецького суспільства все більше розглядають процес членства в ЄС як засіб збалансування дрейфу до релігійного консерватизму та підтримки справді світського та плюралістичного суспільства.

Перспективи амбіцій Туреччини щодо повноправного членства в ЄС не видаються дуже яскравими в нинішньому економічному кліматі. Мабуть, найбільше занепокоєння, крім різкого зниження суспільної підтримки членства в ЄС у Туреччині, видається найбільш занепокоєним, так це втрата ентузіазму з боку ліберальної, проєвропейської еліти щодо процесу членства в ЄС. Уже ключові розділи для переговорів призупинений, уряд при владі, швидше за все, буде продовжити вільну програму європеїзації поступових реформ, що значною мірою не вистачає

глибоких зобов'язань щодо повноправного членства. Прагнення до вільного порядку денного європеїзації цілком узгоджується з баченням привілейованого партнерства. Безсумнівно, що процес вступу Туреччини в ЄС значною мірою втратив свій ранній імпульс. Проте є важливі події, які дають надію на більш оптимістичне майбутнє.

По-перше, той факт, що справа Конституційного Суду проти правлячої партії не закінчилася рішенням про заборону партії, є, з короткострокової перспективи, сприятливим розвитком. Результат судової справи проти ПСР міг мати дуже серйозні дестабілізуючі наслідки з точки зору впливу на внутрішню політику, економіку, а також майбутню траєкторію відносин Туреччини та ЄС. У європейських колах рішення про закриття партії могло бути інтерпретовано як серйозний зрив демократичного порядку в Туреччині з природним наслідком повного припинення переговорного процесу. Тоді було б дуже важко відновити переговорний процес. ПСР досі залишається єдиною великою політичною партією в Туреччині, яка принаймні надає кваліфіковану підтримку процесу членства в ЄС, а її роль у пожвавленні процесу ЄС, принаймні в короткостроковій перспективі, не слід недооцінювати. Призначення нового головного переговорника з ЄС і відкриття нового курдського телевізійного каналу під егідою Державного телерадіоагентства, що є важливим кроком у напрямку визнання мовних і культурних прав його громадян курдського походження в січні 2009 року, можна інтерпретувати як можливі ознаки нового імпульсу з боку уряду ПСР відновити його європеїзацію.

Справді, в період до місцевих виборів у березні 2009 року і, що ще більш вражає, після виборів, коли партія втратила частину своєї електоральної підтримки, ми спостерігаємо помітне збільшення зусиль уряду ПСР щодо просування порядку денного демократизації, зокрема у до розширення культурних прав громадян курдського походження. Влітку 2009 року уряд розробив амбітну програму для вирішення давнього «курдського питання» Туреччини.

Крім того, Ахмет Давутоглу, архітектор турецької зовнішньої політики останніх років і новопризначений міністр закордонних справ, підкреслив, що членство в ЄС має бути головним пріоритетом зовнішньої політики Туреччини, і вже

зробив кроки для ведення активного діалогу з такими країнами, як Іспанія, Великобританії та Швеції, які особливо сприятливі для турецького членства.

По-друге, зміна уряду в Республіці Кіпр і повторна ініціація офіційних переговорів щодо возз'єднання острова допомогли створити нову атмосферу надії у напрямку досягнення справедливого врегулювання кіпрської суперечки. Хоча рано прогнозувати остаточний результат, є принаймні ймовірність того, що результат може бути позитивним, що тоді допоможе усунути головну перешкоду на шляху просування Туреччини до вступу до ЄС.

По-третє, Сполучені Штати завжди були вирішальним фактором у зовнішньополітичних розрахунках Туреччини та відігравали вирішальну роль у прагненні Туреччини до членства в ЄС. Нова адміністрація США з її наголосом на багатосторонності та взаємодії з ключовими глобальними та регіональними суб'єктами, ймовірно, створить набагато сприятливіше середовище як з точки зору зміцнення Трансатлантичного альянсу, так і двосторонніх відносин між Туреччиною та Сполученими Штатами. Ці події, у свою чергу, імовірно, створять більш сприятливе середовище для міжнародно прийнятого вирішення кіпрського питання та сприятимуть можливому поживленню турецьких ініціатив щодо членства в ЄС.

У нинішню епоху все частіше можна спостерігати появу неявної широкої та взаємопідсилюючої коаліції для особливого партнерства, яка, здається, має глибокі коріння, але з досить різних причин, як у європейському, так і в турецькому контексті. Це становить значну небезпеку з точки зору перспектив повноправного членства Туреччини. Прихильники членства Туреччини як вдома, так і за кордоном виявляються все менш голосними й ентузіазмами порівняно зі своїми турко-скептичними та євроскептичними колегами. Відхід до «вільної європеїзації», безумовно, не означає повну відмову від проекту європеїзації. Однак це означає, що ЄС більше не буде в центрі зовнішніх відносин Туреччини або її зовнішньополітичних зусиль. Це, у свою чергу, може мати драматичні наслідки для глибини та інтенсивності процесу демократизації в Туреччині, особливо в таких ключових сферах, як повне перевпорядкування військово-цивільних відносин,

розширення прав меншин і демократичне вирішення курдської проблеми, а також як протидія глибоко вкоріненій проблемі гендерної нерівності.

Існують ключові елементи в турецькій державі та турецькому суспільстві, які були б цілком задоволені вільним рішенням щодо європеїзації, враховуючи уявні загрози, пов'язані з поєднанням глибокої європеїзації та глибокої демократизації для національного суверенітету та політичної стабільності. Страху глибокої європеїзації не обмежуються лише оборонним націоналістичним табором. Також існує значний консерватизм навіть у значно більш глобально орієнтованих колах ПСР, коли йдеться про глибоку програму демократизації, що чітко видно з опору скасуванню статті 301 Кримінального кодексу.

Останнє питання, яке потрібно підняти в цьому контексті, полягає в тому, чи може рух у бік німцної європеїзації повернути назад. Імовірність серйозного розвороту в найближчій перспективі здається досить низькою. У довгостроковій перспективі два, можливо, взаємно зміцнюючі події можуть сприяти новому поштовху до програми глибокої європеїзації. Першим елементом такого сценарію буде нова хвиля розширення в Європі, яка охопить Балкани та Східну Європу. Туреччина як країна, яка вже досягла точки переговорів про вступ, не буде застрахована від такого процесу. Цей другий елемент такого сценарію передбачатиме появу сильного контрруху з боку більш ліберальних і орієнтованих на Захід сегментів турецького суспільства, які твердо поставлять європеїзацію та реформи на свій політичний порядок денний. Початок світової економічної кризи допомогли внести ще один елемент невизначеності до і без того невизначеної траєкторії відносин Туреччини та ЄС та майбутнього напрямку зовнішньої політики Туреччини загалом. Турецька економіка серйозно постраждала від початку світової фінансової кризи з 2008 року. Останні цифри вказують на негативне зростання, зростання безробіття та зменшення притоку прямих іноземних інвестицій вказують на нову еру відносної стагнації, що різко контрастує з економічним підйомом після 2001 року.

Цілком можливо, що поєднання низького зростання та високого рівня безробіття, яке утримується протягом кількох років, може допомогти відновити

прихильність ЄС і може створити серйозний стимул у напрямку зміцнення його відносин з Європейським Союзом та Сполученими Штатами.

Однак нинішня тенденція, схоже, має протилежну сторону. Активна зовнішня політика ПСР в останні роки частково зумовлена економічними міркуваннями, і є явна спроба диверсифікувати економічні відносини Туреччини з Європи в той час, коли сам ЄС переживає період глибоких економічних і фінансових труднощів. Відносна стагнація європейських ринків у поєднанні зі зростанням економічних і дипломатичних зв'язків з Росією, Близьким Сходом і Північною Африкою може відштовхнути Туреччину від шляху членства в ЄС до альтернативної траєкторії напористої та незалежної регіональної сили.

2.3. Основні фактори, що забезпечують розвиток взаємовідносин Туреччини з Європейським Союзом на сучасному етапі

2021 рік не був сповнений великою кількістю позитивних історій про відносини Туреччини та Європейського Союзу. Наприкінці 2020 року у звіті, опублікованому The Foundation for Political, Economic and Social Research (SETA), ми оцінили висновок про обережний оптимізм на 2021 рік. Хоча сторона обережності переважає, оптимізм відкладається ще на рік.

На жаль, відносини між Туреччиною та ЄС були в кращому випадку неглибокими. Не було досягнуто прогресу у розв'язання важливих питань, таких як модернізація митного союзу, безвіз турецьких громадян до Європи та повернення до перспективи членства. Кілька поверхневих криз затьмарили контакт високого рівня з Анкарою. Грецька та грецька кіпрська сторони зуміли підсилити напруженість у Східному Середземномор'ї, а не вжили сміливих кроків для розв'язання основних проблем з Анкарою. Кризи в Афганістані та Україні ще раз підкреслили важливість Туреччини для безпеки НАТО та Європи, попри коливання курсу турецької ліри. Турецький виробничий і туристичний сектори продовжували залишатися привабливими для європейських акторів.

Одним з найважливіших подій 2021 року для Європи стало прощання канцлера Німеччини Ангели Меркель з активною політикою. Меркель була сильним лідером і розв'язувала проблеми, якій вдалося запобігти та розв'язати проблеми між Анкарою та Берліном та між Анкарою та Брюсселем. Відхід Меркель від активної політики породить розрив у відносинах Туреччини з Німеччиною та ЄС. Протягом останнього десятиліття Меркель відіграла значну роль у розв'язанні проблем і посередника між Туреччиною та ЄС. В Анкарі поважають і цінують дипломатичні кроки Меркель і навички кризового управління. Нещодавні зусилля Німеччини зменшити напругу між Туреччиною та Грецією також є конструктивною політикою, яка відповідає інтересам усіх зацікавлених сторін.

Незрозуміло, хто заповнить прогалину лідерства в Європі. Попри це, суттєвого прориву з Анкарою в короткостроковій перспективі не буде, і це не викликає в Туреччині жодного ажіотажу щодо ЄС.

Протокольна криза затьмарила візит глав Європейської Ради та Європейської комісії до Анкари у квітні 2021 року. Посилення контактів на високому рівні між Анкарою та Брюсселем було важливою опорою заяви Туреччини та ЄС від 18 березня 2016 року. Попри потенціал для спільних інтересів європейські актори намагалися уникнути або сповільнити свою співпрацю з президентом Реджепом Тайіпом Ердоганом через політичний тиск всередині країни та наявні упередження. Ця обмежена комунікація на високому рівні зменшила потенціал для співпраці між Туреччиною та ЄС. Відсутність значущих контактів на високому рівні також посилює хибні уявлення між сторонами.

У квітні Ердоган приймав президента Європейської ради Шарля Мішеля та голову Європейської комісії Урсулу фон дер Ляйєн у президентському комплексі в Анкарі. Поки Ердоган і Мішель сиділи один біля одного, фон дер Ляйєн деякий час стояла, і врешті-решт її посадили навпроти міністра закордонних справ Мевлюта Чавушоглу. Спосіб організації кімнати та розміщення двох європейських лідерів пояснювався «неповагою» Анкари до Фон дер Ляйєн. Справді, протокол розсадження був ухвалений протокольними посадовими особами Європейської Ради. Деякі європейські політики та журналісти навіть інтерпретували цю прикру проблему як

патріархальний і сексистський підхід до жінки-політика. Прем'єр-міністр Італії Маріо Драгі навіть звинуватив Ердогана в тому, що він авторитарний і женоненависник.

Навіть після того, як питання було з'ясовано, ніхто не вибачився за свої маніпулятивні коментарі щодо протокольної кризи в Анкарі. Проблемою була європейська преса та готовність європейських акторів купити таку історію, підтверджуючи вже чинні упередження щодо Туреччини та її президента.

Дебати щодо Стамбульської конвенції були ще одним питанням, яке затьмарювало відносини Туреччини та ЄС у 2021 році. Вихід Туреччини зі Стамбульської конвенції про насильство щодо жінок був зображений як відхід Анкари від європейських цінностей. Питання рішення Туреччини вийти зі Стамбульської конвенції також викликало суперечки в країні, і багато кіл інтерпретували цей крок як ознаку передачі прав жінок. Багато європейських лідерів публічно критикували Ердогана за це рішення і розглядали його як частину нібито демократичного відступу Туреччини від європейських цінностей. Однак турецька влада підтвердила план Анкари щодо збереження національних законів і нормативних актів, що захищають і заохочують права жінок.

Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) закликали звільнити турецького бізнесмена Османа Кавалу та колишнього співголова Народно-демократичної партії Селухаттіна Демірташа. Попереднє ув'язнення Кавали характеризується як нібито «дія з прихованою метою змусити замовкнути правозахисника». Так само, попереднє ув'язнення Демірташа вважається порушником.

Міжнародні кризи в Афганістані, Росії та Лівії ще раз підкреслили значення Туреччини як важливої геополітичної сторони безпеки ЄС і НАТО. Туреччина зіграла значну роль в евакуації дипломатів і цивільного персоналу, у тому числі з країн Європи та НАТО. Туреччина продовжила співпрацю з європейськими партнерами щодо Афганістану. Консультації Туреччини з владою Катару та Талібану щодо управління міжнародним аеропортом Кабула імені Хаміда Карзая також є важливим питанням. Якщо Туреччина візьме на себе роль в управлінні аеропортом Кабула, це може сприяти врегулюванню нинішньої кризи в Афганістані. Афганістан знаходиться

на межі голоду, а гуманітарна криза наростає. Управління гуманітарними проблемами в Афганістані також служитиме інтересам європейської безпеки та запобігатиме подальшому незаконному потоку біженців.

У нинішній кризі між Україною та Росією Туреччина намагалася використовувати більш збалансований підхід, а не займати тверду позицію проти Росії. Туреччина підтримує стратегічне співробітництво з Україною, особливо у сфері оборонної промисловості, і відносини між двома країнами розвиваються. Туреччина стала одним із найважливіших партнерів України у сферах безпеки, торгівлі та туризму. Експорт безпілотників Туреччини в Україну продовжує зміцнювати українську безпеку. З іншого боку, попри деякі розбіжності, відносини між Анкарою та Москвою залишаються міцними. Туреччина та Росія мають різні позиції з багатьох питань, як-от Сирія, Лівія та Україна. Проте, вони координують збалансовані відносини й встигають співпрацювати у сфері торгівлі, туризму та енергетики.

Туреччина не хоче військової напруженості в Чорному морі й, як надійний партнер України та Росії, намагається зіграти роль у пом'якшенні напруженості на цьому ґрунті. Справді, багато європейських країн, включаючи Німеччину та Францію, також стурбовані ескалацією напруженості між Росією та НАТО. Така напруженість зробить європейські країни більш вразливими для Вашингтона. Після спадщини Трампа європейські актори більш скептично ставляться до своєї залежності від Сполучених Штатів у ширшій європейській безпеці.

Анкара може відігравати значну роль як балансуючого актора, так і стороннього посередника для зниження напруги в Чорноморському регіоні. Загальний курс напруженості між Росією та Україною буде визначатися з урахуванням ширших геополітичних проблем і розрахунків усіх відповідних великих держав. Пом'якшення напруженості між Росією та Україною в інтересах як Туреччини, так і європейських акторів. Туреччина відіграватиме значну роль у всіх можливих сценаріях розвитку подій. Тому в інтересах європейських акторів підтримувати дружні стосунки з Анкарою.

Багато європейських країн дотримуються позиції Вашингтона щодо зміни відносин з Анкарою у питаннях зовнішньої політики та безпеки. Дипломатичний

скандал, який спалахнув із заявою послів 10 західних країн у Twitter із закликом до негайного звільнення Кавали, викликав суперечки в Анкарі. Посол США зробив безвідповідальну заяву. Криза вщухла після того, як ті самі дипломатичні суб'єкти виступили із заявами про повагу до суверенітету Туреччини та відданість міжнародному праву та нормам у дипломатичних справах. У будь-якому випадку, «криза послів» стала одним із головних моментів турецької зовнішньої політики у 2021 році та сформувала новий розрив у довірі між Туреччиною та деякими провідними західними країнами.

Схоже, що адміністрація Байдена не хоче чергової ескалації з Анкарою в найближчі місяці. Вашингтон намагався уникнути будь-якого подальшого конфлікту з Анкарою. Вашингтон досі зберігає санкції проти Анкари згідно з Законом про протидію противникам Америки через санкції, щоб запобігти подальшій співпраці між Анкарою та Москвою. Влада США також намагається зменшити свою залежність від Анкари в критичних питаннях безпеки, що стосуються регіону Близького Сходу та Північної Африки та безпеки Чорного моря.

Постійні зусилля Вашингтона щодо збільшення своєї військової присутності та військових інвестицій у Греції поступово здійснюються. Грецькі політики та влада намагаються використати нещодавні військові угоди між Афінами та Вашингтоном та військові частини США в Греції, щоб збалансувати Туреччину. Лідери та експерти в США, з іншого боку, пояснюють посилення американської військової присутності в Греції як крок, щоб збалансувати Росію. Здається, реальність лежить між цими двома поясненнями.

Греція перетворюється на базу США та кучу американської військової інфраструктури. І Афіни, і Вашингтон інструменталізують чинні напруженість між Туреччиною та Грецією, щоб замовчувати грецьку громадськість про збільшення військової присутності США в їхній країні. Грецька громадськість зрештою визнає, що напруженість у відносинах з Туреччиною в Егейському морі та Східному Середземному морі була лише поверхневою та непотрібною, а також приводом для розширення військової присутності США в їхній країні. Такий крок разом із

перегонами озброєнь зробить Афіни більш вразливими для Вашингтона та обмежить їхнє потенційне співробітництво з Пекіном та Москвою.

У будь-якому випадку, напруженість у Східному Середземномор'ї, що триває, продовжуватиме створювати проблеми між Анкарою та Брюсселем. Влада ЄС розглядає питання Кіпру та напруженість у Східному Середземномор'ї з прихильного погляду, а Афіни використали східносередземноморські штампи, щоб сформувати коаліцію проти Туреччини. Під тиском Греції, греків-кіпріотів і підтримки Франції, європейські актори вважають Туреччину суперником/конкурентом, а не потенційним партнером у Східному Середземномор'ї. Така одностороння перспектива обмежить потенціал співробітництва Туреччини та ЄС у сфері безпеки Східного Середземномор'я та енергетичного співробітництва.

Очікування щодо покращення відносин Туреччини та ЄС дуже низькі для порядку денного на 2022 рік. Здається, в Анкарі та Брюсселі бракує мотивації та політичної волі для зміцнення зв'язків у короткостроковій перспективі. В основному це пов'язано з небажанням європейських акторів продовжувати співпрацю з Ердоганом та його урядом. Європейські учасники, швидше за все, вигадують нові умови на додаток до наявних, щоб просувати відносини з Туреччиною вперед. Створення нових умов та створення нових дипломатичних перешкод є найпоширенішими стратегіями та тактиками, коли європейські суб'єкти не хочуть робити нових дій. Криза в Україні та потенційна ескалація в Афганістані, Лівії та Сирії можуть наблизити Брюссель до Анкари.

Європейські актори залишаються заручниками своїх упереджень і страхів щодо Туреччини. Відносини між Анкарою та Брюсселем різко зміняться в позитивному напрямку, коли обидві сторони зосереджуються на спільних інтересах і можливостях, а не на чинних страхах і упередженнях. Будь-яке покращення модернізації митного союзу та посилення контактів на високому рівні створять новий стимул для відносин Туреччини та ЄС. Існує також значний потенціал для подальшої співпраці у сфері виробництва, торгівлі, енергетики та безпеки. Це будуть ті сфери, на яких ми повинні чіткіше зосередитися на 2022 рік. Туреччина намагатиметься покращити свої відносини з багатьма європейськими країнами на двосторонній

основі. Ці зусилля можуть дати новий стимул для Брюсселя до більш серйозної взаємодії з Туреччиною.

РОЗДІЛ III. ШЛЯХ ДО ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА

3.1. «Копенгагенські критерії»: політичні, економічні та адміністративні

Згідно зі ст. 49 Європейська Рада може розширювати або додавати нові умови членства. Так, на зібраннях Європейської ради у 90-х рр. були сформульовані додаткові критерії членства з метою відібрання більш «гідних» претендентів на вступ до Союзу, відповідність яким має свідчити про здатність держави виконувати обов'язки держави-члена Союзу. Йдеться про так звані «Копенгагенські критерії членства», що були ухвалені Європейською Радою в Копенгагені в червні 1993 р. для держав-кандидатів з Центральної та Східної Європи.

Країни, які бажають подати заявку, повинні поважати та пропагувати фундаментальні цінності ЄС. Серед них – повага до демократії, верховенства права та прав людини, а також захист меншин. Немає офіційної перевірки цих зобов'язань до подання заявки. Комісія оцінює придатність відповідно до цих умов після отримання заявки.

Більш конкретні критерії були встановлені на засіданні Європейської Ради в Копенгагені в 1993 році. Копенгагенські критерії стверджують, що країни повинні мати стабільні, чинні демократичні інституції, які можуть забезпечити захист фундаментальних цінностей ЄС.

Вони також повинні мати чинну ринкову економіку зі здатністю протистояти конкуренції на єдиному ринку. Нарешті, вони повинні мати можливість ефективно виконувати правила ЄС і бути в змозі прийняти адміністративні вимоги членства.

Щоб стати членом ЄС, необхідно виконати три критерії:

- Стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини, а також повагу та захист меншин.

- Наявність чинної ринкової економіки, а також здатність впоратися з тиском конкуренції та ринковими силами в союзі.

- Здатність брати на себе зобов'язання щодо членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу.

Виходячи з встановлених критеріїв, членство в ЄС вимагає від кандидатів досягнення стабільності демократичних інститутів, прав людини, верховенства права, захисту меншин, існування чинної ринкової економіки та здатності впоратися з ринковими силами та конкурентним тиском всередині Союзу. Очікується, що країни-кандидати візьмуть на себе зобов'язання щодо членства, включаючи дотримання економічного, валютного та політичного союзу. Більшість Копенгагенських критеріїв було класифіковано за останнє десятиліття через законодавство та рішення Європейської Комісії, Європейської Ради та Європейського Парламенту. Однак спільним питанням щодо критеріїв є незначні суперечливі тлумачення між державами-членами.

Європейська спільнота завжди відстежує прогрес країн-кандидатів, які подали заявку на вступ до ЄС. Ключові інструменти перед приєднання були реалізовані Порядком денним, який пропонує допомогу державам, які перебувають у процесі дотримання критеріїв приєднання.

Через регулярні звіти Європейська комісія висвітлює проблеми ключового значення, які має враховувати кожна країна, зацікавлена в процесі вступу. Для визначення критеріїв членства в Європейському Союзі використовуються три документи. До них належать:

- Стаття 49 Маастрихтського договору 1992 року.
- Декларація Європейської Ради в Копенгагені 1993 року (включає політичну, законодавчу та економічну політику).
- Структура переговорів із особливими умовами для кожної країни-кандидата.

Коли Копенгагенські критерії були прийняті в 1993 році, ЄС не створив жодного механізму, який гарантував би, що кожна держава-член повинна відповідати критеріям. Проте наразі існують заходи, які забезпечують дотримання критеріїв. Це сталося після санкцій на початку 2000 року, введених проти уряду Вольфганга Шсселя 14 державами-членами. Пізніше ці домовленості були здійснені в лютому 2003 року згідно з Ніццьким договором.

Країни-члени зараз ведуть переговори щодо укладання угод про асоціацію з неєвропейськими державами. Крім того, з'являються ключові рамки для посилення інтеграції з третіми країнами, які включають Європейську політику сусідства (ЄПС). Ця політика замінить Барселонський процес, який спочатку запропонував основу для асоціації ЄС з Північною Африкою та Західною Азією. ЄПС – це не те саме, що процес стабілізації та асоціації, прийнятий на території ЄС чи Західних Балкан.

Політичні критерії

Функціональне демократичне управління вимагає, щоб усі громадяни країни мали можливість на рівних засадах брати участь у прийнятті політичних рішень на кожному окремому рівні управління, від місцевих муніципалітетів до найвищого національного рівня. Для цього також потрібні вільні вибори з таємним голосуванням, право створювати політичні партії без будь-яких перешкод з боку держави, чесний і рівний доступ до вільної преси, вільні профспілкові організації, свобода особистих переконань та повноваження виконавчої влади, обмежені законами та дозволені вільний доступ до незалежних від виконавчої влади суддів.

Верховенство права передбачає, що державна влада може здійснюватися лише відповідно до документально підтверджених законів, прийнятих у встановленому порядку. Цей принцип призначений для захисту від свавільних рішень в окремих випадках.

Права людини – це ті права, якими володіє кожна людина через їх якості людини; права людини є невідчужуваними та належать усім людям. Якщо право є невідчужуваним, це означає, що його не можна дарувати, надавати, обмежувати, обмінювати або продавати. До них належать право на життя, право бути переслідуваним лише за законами, які існували на момент вчинення злочину, право бути вільним від рабства та право бути вільним від катувань.

Загальна декларація прав людини ООН вважається найавторитетнішим формулюванням прав людини, хоча в ній відсутній більш ефективний механізм забезпечення виконання Європейської конвенції з прав людини. Вимога відповідати цьому формулюванню змусила кілька країн, які нещодавно приєдналися до ЄС,

внести серйозні зміни у своє законодавство, державні служби та судову систему. Багато змін передбачали відношення до етнічних та релігійних меншин або усунення відмінностей у ставленні між різними політичними фракціями.

Члени таких національних меншин повинні мати можливість зберігати свою особливу культуру та практику, включаючи мову (наскільки це не суперечить правам людини інших людей, а також демократичним процедурам і верховенству права), не зазнаючи жодної дискримінації. Конвенція Ради Європи, Рамкова конвенція про захист національних меншин (договір № 157) відобразила цей принцип. Але Конвенція не містила чіткого визначення того, що є національною меншиною.

Було досягнуто консенсусу, що ця конвенція стосується будь-якого етнічного, мовного чи релігійного народу, який визначає себе як особливу групу, що формує історичне населення або значну історичну та нинішню меншість у чітко визначеній території, і який підтримує стабільні та дружні відносини з державою, в якій вона живе. Деякі експерти та країни хотіли піти далі. Проте, нещодавні меншини, такі як іммігранти, ніде не були внесені країнами-підписантами як меншини, яких стосується ця Конвенція.

Економічні критерії, загалом кажучи, вимагають, щоб країни-кандидати мали чинну ринкову економіку, а їхні виробники мали можливість впоратися з тиском конкуренції та ринковими силами в Союзі. Критерії зближення до євро та Європейський механізм обмінного курсу були використані для підготовки країн до приєднання до євросони, як засновників, так і наступних членів.

На перший погляд, видається, що процедура вступу є зрозумілою та чіткою, однак слід враховувати політичні та економічні реалії. Яскравим прикладом того, яким непередбачуваним та невизначеним може бути процес вступу до Європейського співтовариства, є досвід Туреччини.

Отже, вперше Туреччина подала заяву на асоційоване членство до Європейського економічного співтовариства – попередника Євросоюзу – ще 31 липня 1959 року урядом. У 1961 і 1962 рр. при уряді заява про асоційоване членство подавалася повторно. Під час переговорів сторони обговорили умови Договору

асоціації і у вересні 1963 р. він був підписаний. Договір визначав цілі асоціації, форму взаємодії між учасниками і основні етапи інтегрування Туреччини в ЄЕС.

Договором визначалися 3 основні етапи вступу Туреччини до ЄС.

Перший етап передбачав надання пільг у вигляді тарифних контингентів для низки важливих сільськогосподарських товарів турецького експорту. Зустрічні преференції Туреччина ЄЕС не надавала. Крім того, країні надавалися кредити для будівництва інфраструктурних об'єктів.

Другий етап передбачав поетапні процеси зниження мита і податків, на імпорт з Європи планувалось ввести знижки і відміну мита у двох напрямках: на товари, що не виробляються в Туреччині, і на товари, що виробляються в країні. У цей період Туреччина мала повністю адаптуватися до сільськогосподарської політики ЄЕС, що, своєю чергою, мало поступово зняти обмеження на експорт промислових товарів, які виробляються в Туреччині.

На третьому етапі планувалося завершити створення Митного союзу (Туреччина мусила повністю лібералізувати імпорт промислових товарів ЄЕС до кінця 1995 р.), виробити й прийняти регламент міграції турецької робочої сили й капіталу. Передбачалося, що з 1995 р. Туреччина стане повноправним членом Європейського співтовариства.

Заявку про повне членство в ЄЕС Туреччина подала у 1987 р., проте статус кандидата в члени ЄС отримала лише у 2000 р. на саміті в Гельсінкі. У жовтні 2004 р. Європейська Комісія прийняла рішення про відповідність Туреччини Копенгагенським політичним критеріям. Адже після 2002 р. вона суттєво реформувала Конституцію і законодавство: надала свободу всім етнічним меншинам, заборонила смертну кару, зменшила роль військових в уряді, посилила покарання за використання тортур.

3.2. Перешкоди на шляху інтеграції Туреччини до ЄС

Чого було досягнуто щодо інтеграції Туреччини в ЄС і які перешкоди залишаються на шляху до повноправного членства? Як і інші країни, що

розвиваються, Туреччина демонструє помітні ознаки прогресу завдяки швидкому підвищенню рівня життя, більшій мобільності та швидкому поширенню технологій. Більша частина його законодавства та політичної, економічної та адміністративної систем також тепер узгоджена з ЄС, і цей процес, безсумнівно, сприяв демократизації та модернізації. Водночас проблеми в політиці та суспільстві зберігаються; Протести Гезі, обмеження свободи вираження поглядів, часті нещасні випадки на виробництві в гірничодобувній промисловості та будівництві, вбивства честі та політичні потрясіння, які найяскравіше проявилися під час недавньої спроби державного перевороту, – усе це привертає увагу до проблем, з якими стикається країна в процесі змін.

Паралельно з цим внутрішні проблеми ЄС, такі як поточні фінансові та економічні кризи, призвели до посилення двозначності у повідомленнях, переданих Туреччині.

На додаток, ці повідомлення часто відстоюють сильні особистості або важливі лідери, такі як Ніколя Саркозі та Ангела Меркель, які в принципі виступають проти членства Туреччини. Важливим моментом тут є те, що найчастіше громадськість Туреччини розглядає ЄС як монолітне утворення, а негативне ставлення деяких з його лідерів, держав-членів та/або інституцій сприймається як реальна та унітарна позиція ЄС щодо вступу Туреччини.

Якщо дивитися на поверхню, то негативна позиція деяких держав-членів базується на політичних занепокоєннях, які можна пояснити страхом розпаду Союзу в результаті вступу Туреччини. Це супроводжується економічними та культурними страхами, масовою міграцією з Туреччини, що призводить до втрати робочих місць та ерозії європейського громадянства. Питання міграції викликає велике занепокоєння багатьох громадян ЄС, що викликає багато дискусій, коли обговорюється членство Туреччини в ЄС.

У 1960 роках Західна Європа на чолі з Німеччиною гостро потребувала робітників для продовження процесу економічного відновлення після війни, і Туреччина була рішенням. За першими іммігрантами або «гастарбайтерами» з Туреччини слідували й приєдналися члени їх сімей. Сьогодні турецьким іммігрантам

третього або четвертого покоління нарешті вдалося інтегруватися у відповідні суспільства, в яких вони живуть. Туреччина більше не класифікується як джерело імміграції, а радше як транзитна країна для інших мігрантів, які намагаються дістатися до Європи. Крім того, як показало останнє розширення, люди, як правило, залишаються у своїх країнах, коли внутрішні умови починають покращуватися через інтеграцію до ЄС, попри набагато кращі умови по сусідству.

Існують численні дослідження, які показують кількість потенційних мігрантів за певний проміжок часу в майбутньому. Як приклад, моделювання, засноване на розумній методології, вказує на від 1,0 до 2,1 мільйона за період 2004-2030 років, але до 2,7 мільйона за той самий період, якщо процес вступу під загрозою. Якщо фактор старіння включити в дані, те саме дослідження передбачає, що загальна кількість іммігрантів за цей період зменшиться приблизно на 300 000 осіб. Крім того, освічене молоде населення Туреччини може стати потрібне досить скоро, оскільки зростання населення в ЄС стагне. Населення ЄС старіє, і незабаром може виникнути потреба у більшій кількості населення працездатного віку для підтримки систем соціального забезпечення в умовах різких демографічних змін. У звіті «Проект Європа 2030 – виклики та можливості», підготовленому Reflection Group, стверджується, що без імміграції та з постійним рівнем участі робочої сили до 2050 року робоча сила має скоротитися приблизно на 68 мільйонів працівників, а ЄС знадобиться приблизно 100 осіб. мільйонів людей, щоб заповнити цю прогалину, оскільки не всі іммігранти активно беруть участь у робочій силі.

Фактично в Туреччині є молоде населення, темпи зростання якого неухильно зменшуються. Співвідношення молодих людей до загальної чисельності населення зараз становить 65% і наблизиться до 70% у 2025 році, перш ніж почне знижуватися – явище, відоме як «популяційне вікно можливостей». Навіть якщо страх міграції є одним із найяскравіших аргументів противників вступу Туреччини, імміграція може навіть стати необхідністю.

Нещодавні політичні та економічні кризи (конституційний тупик, тривалий процес затвердження Лісабонського договору та світова економічна та фінансова депресія) створили нинішнє політичне середовище, в якому противники розширення

стали набагато сильнішими та більш гучними. У зв'язку з цим зростання правого популізму, який стверджує, що Туреччина «не належить до ЄС», став основним елементом уповільнення переговорів про вступ. Зважаючи на те, що попередниця сучасної Туреччини, Османська імперія, стала учасником Концерту Європи в 1856 році та враховуючи тісну участь Туреччини в європейських справах протягом століть, ці аргументи в будь-якому випадку далеко не самоочевидні. Однак тут слід підкреслити, що питання, пов'язані з приєднанням Туреччини, швидше за все, є відбиттям глибших невизначеностей і страхів у ЄС, які випливають із тиску глобалізації. Більш того, після процесу конституційного договору деякі сегменти еліти ЄС намагалися зрізати кути, прагнучи зробити неможливе: а саме, визначити чіткі кордони для європейської інтеграції. Історично європейські кордони завжди були нечіткими та відкритими для інтерпретації, і такі спроби вписати Європу в заздалегідь продуманий географічний простір в основному інтерпретувалися в Туреччині як спроба не допустити її, серед іншого.

У цьому контексті ще однією перешкодою на шляху Туреччини до повноправного членства в ЄС є «втома від розширення» в результаті різкого збільшення кількості держав-членів з 15 до 27 менш ніж за три роки. Це був найскладніший етап розширення в історії Союзу. Більш того, незабаром ЄС може опинитися в центрі нової хвилі розширення, що передбачає приєднання країн Західних Балкан. Однак відповідальність за подолання втоми та покращення його «інтеграційної спроможності» лежить на самому Союзі, а не на країнах-кандидатах. Часто вказують на те, що розширення, як правило, зміцнювало Союз, сприяло його економічному зростанню та посилювало його роль у світі. Проте, коли йдеться про членство Туреччини, часто стверджують, що розмір країни, численне населення та економічний розвиток порушують інституційний, фінансовий та політичний баланс всередині Союзу. ЄС, щоб забезпечити свою інтеграційну спроможність і бути в змозі виконувати свої зобов'язання, спочатку має визначитися з реформами, які він має провести. Конституційне врегулювання після набуття чинності новою угодою, перегляд фінансової бази та перевизначення деяких її політик є необхідними кроками, які спадають на думку. Крім того, зусилля європейських лідерів щодо інформування

громадськості про розширення та протидії помилковим уявленням слід посилити, щоб процес вступу знову набрав свій темп.

І останнє, але не менш важливе, однією з головних проблем ЄС є сьогоднішня економічна ситуація в Європі. Відносини Туреччини та ЄС відзначалися політичними кризами. В результаті процес вступу Туреччини в ЄС більш-менш відійшов на задній план. Однак, оскільки восени 2020 року напруженість у Східному Середземномор'ї почала спадати, між двома сторонами відбулося кілька зустрічей на високому рівні, і відносини почали послаблюватися. Однак, встановлення стабільних відносин і позитивного порядку денного ще не досягнуто.

Так само, після багатьох років напруги між Сполученими Штатами та Туреччиною, відносини набули більш позитивного тону протягом останнього року, особливо після виходу Сполучених Штатів з Афганістану. Хоча політичного діалогу на високому рівні все ще бракує, був тісний діалог на бюрократичному рівні.

Попри те, що громадська думка не є одним із ключових факторів, громадська думка все більше стає важливим фактором зовнішньої політики в демократичних країнах.

Громадська думка Туреччини, здається, підтримує Європейський Союз як найближчого партнера у вирішенні міжнародних справ. Опитування показало, що люди вважають, що ефективність ЄС у розв'язання глобальних проблем у порівнянні з іншими країнами чи групою країн призведе до кращих результатів для людства.

Російське вторгнення в Україну негативно вплинуло на те, як турки сприймають Росію. Після вторгнення громадяни Туреччини рідше сприймали Росію як партнера і частіше бачили в ній загрозу безпеці.

У Туреччині значно зросла тенденція діяти самостійно. Приблизно чверть громадськості вважає, що Туреччина не повинна ні з ким співпрацювати з міжнародних питань.

Якщо брати до уваги замороження процесу євроінтеграції Туреччини.

Станом на листопад 2016 р. Європейські парламентарі закликали призупинити переговори про вступ до ЄС з Туреччиною через «непропорційну» реакцію Анкари

на спробу державного перевороту в липні цього року, але навряд чи уряди блоку прислухаються до них.

За резолюцію, яка не має юридичної сили, проголосували 479 євродепутатів, закликаючи Європейську комісію та національні уряди заморозити дискусії, які тривали протягом 11 років, але давно зайшли в глухий кут. Проти проголосували 37 депутатів.

«Європейський парламент... рішуче засуджує непропорційні репресивні заходи, вжиті Туреччиною після невдалої спроби державного перевороту в липні», – йдеться в резолюції. Однак, в документі відзначається необхідність підтримки тісних відносин між блоком і Анкарою.

Австрія найбільш голосно закликала припинити переговори з Туреччиною. Німеччина, Франція та більшість інших країн ЄС зараз виступають за продовження переговорів і бояться поставити під загрозу співпрацю з президентом Туреччини Тайіпом Ердоганом у сфері міграції.

Лідери ЄС повернуться до питання участі Туреччини на наступному саміті в Брюсселі 15-16 грудня.

Європейські законодавці обговорювали відносини ЄС і Туреччини у вівторок, і основні сторони підтримали ідею заморозки переговорів.

Однак глава європейської дипломатії Федеріка Могеріні закликала до обережності в дискусіях, пояснивши, що призупинення процесу вступу до ЄС не піде на користь жодній зі сторін. Ердоган звинувачує ЄС у нерозумінні серйозності загрози Туреччині.

Туреччина все ще сподівається на безвізовий режим з ЄС в обмін на обіцянку приборкати потік мігрантів до Європи, хоча шанси на отримання такого права Анкарою до кінця року здаються дуже малими.

Станом на травень 2021 р. Європарламент наполягає на призупиненні переговорів з Туреччиною про вступ до ЄС. Відносини між Європейським Союзом і Туреччиною досягли історичного мінімуму, погіршившись до такої міри, коли їх необхідно суттєво переосмислити, йдеться у звіті парламенту ЄС

Анкара продовжує відходити від цінностей і норм блоку, наголосили євродепутати. На їхню думку, в Туреччині відбувається «гіперцентралізація влади» з боку президента Реджепа Таїпа Ердогана. Крім того, парламентарі стурбовані зовнішньою політикою Анкари, у тому числі щодо Греції та Кіпру, а також її причетністю до того, що відбувається в Сирії, Лівії та Нагірному Карабаху.

МЗС Туреччини не погоджується з оцінкою ситуації

Турецька сторона розцінила повідомлення як упереджене. Анкара визнала помилковими твердження про ситуацію з правами людини та верховенством права в країні. Членство в ЄС є стратегічною метою Туреччини, її вступ до блоку принесе користь усій Європі, підкреслили в МЗС Туреччини.

Переговори про вступ Туреччини до ЄС почалися у 2005 році й досі не досягли й необхідного результату.

ВИСНОВКИ

Відносини між Європейським Союзом і Туреччиною були встановлені в 1959 році, а інституційні рамки були оформлені Анкарською угодою 1963 року. Хоча Туреччина офіційно не є частиною Європейського Союзу, Туреччина є одним із головних партнерів ЄС, і обидва є членами Митного союзу Європейського Союзу та Туреччини. Туреччина межує з двома країнами-членами ЄС: Болгарією та Грецією.

Туреччина була претендентом на вступ до ЄС з 1987 року, але з 2016 року переговори про вступ зупинилися. ЄС розкритикував Туреччину за порушення прав людини та відсутність верховенства права. У 2017 році чиновники ЄС висловили думку, що запланована політика Туреччини порушує Копенгагенські критерії права на членство в ЄС.

Ключові віхи:

1963: Угода про асоціацію підписана між Туреччиною та ЄЕС.

1987: Туреччина подає заявку на повне членство.

1993: Початок переговорів про митний союз ЄС та Туреччини.

1996: Митний союз між Туреччиною та ЄС набув чинності.

1999: На саміті в Гельсінкі Європейська Рада надає Туреччині статус країни-кандидата на членство в ЄС відповідно до рекомендації Комісії у її другій Регулярній доповіді щодо Туреччини.

2001: Європейська Рада ухвалює Партнерство щодо вступу ЄС-Туреччина, що забезпечує дорожню карту для процесу вступу Туреччини до ЄС. Уряд Туреччини приймає НРАА, Національну програму прийняття *acquis*, що відображає Партнерство з приєднання. На саміті в Копенгагені Європейська Рада ухвалює рішення значно збільшити фінансову підтримку ЄС через те, що зараз називається «інструментом передприєднання» (ІРА).

2004: Європейська Рада вирішує розпочати переговори про вступ з Туреччиною.

2005: відкриті переговори про вступ.

2016: Європейський парламент голосує за призупинення переговорів про приєднання Туреччини через проблеми з правами людини та верховенством права.

2018: Рада ЄС із загальних питань заявляє, що «Туреччина все більше віддаляється від Європейського Союзу. Таким чином, переговори про вступ Туреччини фактично зайшли в глухий кут, і не можна розглядати нові глави для відкриття чи закриття, а також не передбачається подальшої роботи щодо модернізації Митного союзу ЄС-Туреччина».

На сьогодні країна так і не увійшла до складу учасниць Євросоюзу.

Аналізуючи стан речей, нині між Європейським Союзом та Туреччиною сформовані тісні економічні взаємини, однак дипломатичні відносини стали доволі напруженими та холодними. Туреччина офіційно продовжує підтримувати курс на повноцінне членство у Європейському Союзі, закономірно вимагаючи того ж від ЄС. Однак представники країн-членів не виявляють послідовної та єдиної позиції щодо прийняття Туреччини до співтовариства.

Таким чином, шлях вступу Туреччини до складу Європейського Союзу становить уже понад півсторіччя та є прикладом того, що законодавчі реформи та послідовне впровадження стандартів правового регулювання та політичних механізмів Європейського Союзу не є абсолютною гарантією вступу до європейського співтовариства. Незважаючи на задекларований плюралізм віросповідання, релігія залишається не останнім фактором у ході набуття Туреччиною повноправного членства. Приклад Туреччини свідчить про те, що Європейський Союз завжди залишає за собою право зробити крок назад, попри взаємні угоди та домовленості.

Якщо врахувати, що турецька держава відіграє роль своєрідного мосту між Європою та Азією, очевидно, що питання, чи входить Туреччина в Євросоюз, в 2022 році хвилює не тільки місцевий уряд, але й інших гравців на економічній і політичній арені світу.

Думки експертів розділилися на два табори:

– прихильники об'єднання стверджують, що членство Туреччини в ЄС зміцнить становище Європи в ролі потужного геостратегічного гравця, якщо врахувати, що збройні сили Турецької республіки є другими за величиною в Північноатлантичному альянсі. Крім того, такий крок дозволить стабілізувати ситуацію в Східному Середземномор'ї та на Чорному морі, де Туреччина має величезний вплив в економічній і політичній сфері;

– противники євроінтеграції заявляють, що проведена на сьогодні політика президента Ердогана, а також вирішальна роль армії в долі країни несуть загрозу для європейського товариства. Опозиція, на чолі якої опинилися колишній президент Франції Ніколя Саркозі й нинішній канцлер Німеччини Ангела Меркель, впевнені, що законодавство Туреччини ще не готово для такого рішучого кроку, а в самій країні не дотримуються ключових принципів, які очікуються від ліберальної демократії, наприклад, свобода слова.

Цілком очевидним є і той факт, що сьогодні Туреччина не входить в Євросоюз частково із-за потоку мігрантів, який вона стримує на європейських кордонах в рамках двосторонньої угоди з ЄС. Нескладно припустити, що як тільки країна отримає обіцяне місце рівноправного гравця, весь цей потік з новою силою кинеться в Європу. Таке положення справ не тільки не влаштовує європейських лідерів, але і позбавляє Туреччину останнього шансу на євроінтеграцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко, О. В. та ін. (2018). Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід [Монографія]. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
2. Договір про Європейський Союз. (1992) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_029.
3. Єрмакова Г.С. Релігійний фактор і питання інтеграції Туреччини в ЄС: організаційно- правовий і теоретико-методологічний аспекти. Держава та регіони. 2018. № 3. С. 11–15.
4. Кабінет Міністрів України. (2017). Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026. Розпорядження від 16 березня 2017 р., № 168-р. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>.
5. Мхитарян Н.І. Шлях Туреччини до Євросоюзу у контексті євроінтеграційних прагнень України. URL: http://www.deltur.cec.eu.int/english/DECISION_No11.doc.
6. Релігія та створення нової Європи. URL: https://dt.ua/SOCIETY/religiya_ta_stvorennya_novoyi_evropi.html.
7. Чубрикова О.О. Євроінтеграційна мета в концепції сучасної зовнішньої політики Туреччини: переосмислення руху до Європейського Союзу в 50 ту річницю підписання Угоди про асоціацію / Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. 2013. Вип. 20. С. 44–51 URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvdau_2013_20\(1\)_8.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvdau_2013_20(1)_8.pdf).
8. Чубрикова О.О. Євроінтеграційна мета в концепції сучасної зовнішньої політики Туреччини: переосмислення руху до ЄС в 50-ту річницю підписання Угоди про асоціацію. Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. Вип. 20. С. 44–51.

9. A year of loneliness on Greek Islands: The EU-Turkey refugee agreement. <http://www.jpost.com/Opinion/A-year-of-loneliness-on-Greek-Islands-The-EU-Turkey-refugee-agreement-484290>

10. Ahiska, Meltem (2003) "Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern" *South Atlantic Quarterly* 102/2-3, Spring-Summer 2003 (Special Issue on Turkey: "Relocating the Fault Lines. Turkey Beyond the East-West Divide"), pp. 351–379.

11. America's Dark View of Turkish Premier Erdogan. *Der Spiegel*. 30 листопада 2010. <https://www.spiegel.de/international/world/the-tribune-of-anatolia-america-s-dark-view-of-turkish-premier-erdogan-a-732084.html>

12. Barroso says Turkey not ready for EU membership, urges continued negotiations. *Zaman, Javno.hr, DPA, Reuters (Southeast European Times)*. 22 липня 2007. http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/newsbriefs/setimes/newsbriefs/2007/07/23/nb-02

13. Beken Saatçioğlu, "The European Union's refugee crisis and rising functionalism in EU-Turkey relations." *Turkish Studies* 21.2 (2020): 169-187.

14. But in the other hand Turkey was always being asked to join eu by other countries "Turkey is no longer an EU candidate", MEP says, *Euronews* <https://www.euronews.com/my-europe/2017/04/10/turkey-is-no-longer-an-eu-candidate-mep-says>

15. Contesting for Turkey's Political 'Centre': Domestic Politics, Identity Conflicts and the Controversy over EU Membership *Journal of Contemporary European Studies* 18(3):361-376 Authors: Ziya Onis at Koc University

16. Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process. *consilium.europa.eu*. 2018. <https://www.consilium.europa.eu/media/35863/st10555-en18.pdf>

17. Does 'Islamic Democracy' Exist? Part 4: Turkey's Great Leap Forward. *Spiegel Online*. 11 вересня 2008. <http://www.spiegel.de/international/world/parliaments-kings-and-tribal-councils-does-islamic-democracy-exist-a-573604-4.html>

18. Establishing an Association between the European Economic Community and Turkey. URL: <http://www.deltur.cec.eu.int/kitap/e-ankara.rtf>.

19. Enlargement and stabilisation and association process, Council conclusions. Council of the European Union. 26 червня 2018. <https://www.consilium.europa.eu/media/35863/st10555-en18.pdf>

20. Erdogan accuses EU of 'crusade' against Islam. Deutsche Welle. 17 березня 2017. <http://www.dw.com/en/erdogan-accuses-eu-of-crusade-against-islam/a-37979126>

21. Erdogan warns Europeans 'will not walk safely' if attitude persists, as row carries on. Reuters. 22 березня 2017. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-referendum-europe-idUSKBN16T13E>

22. Erdogan's Achilles' Heel. Handelsblatt. 4 April 2017. <https://www.handelsblatt.com/english/opinion/turkish-referendum-erdogans-achilles-heel/23568562.html>

23. EU Council issues strong message about Turkey's obligations. Cyprus Mail. 26 червня 2018. <https://cyprus-mail.com/2018/06/26/eu-council-issues-strong-message-about-turkeys-obligations/>

24. EU Council issues strong message about Turkey's obligations. Cyprus Mail. 26 червня 2018. <https://www.zeit.de/politik/ausland/2018-06/recep-tayyip-erdogan-wahl-eu-zollunion-erklaerung>

25. EU Council issues strong message about Turkey's obligations. Cyprus Mail. 26 червня 2018. <https://cyprus-mail.com/2018/06/26/eu-council-issues-strong-message-about-turkeys-obligations/>

26. EU extends support for refugees in Turkey to early 2022 <https://www.hurriyetdailynews.com/eu-extends-support-for-refugees-in-turkey-to-early-2022-161094>

27. EU extends support for refugees in Turkey to early 2022 <https://www.hurriyetdailynews.com/eu-extends-support-for-refugees-in-turkey-to-early-2022-161094>

28. EU finishes contracting \$7.3 bln refugee deal with Turkey. hurriyetdailynews. 17 грудня 2020. <https://www.hurriyetdailynews.com/eu-finishes-contracting-7-3-bln-refugee-deal-with-turkey-160932>

29. EU finishes contracting \$7.3 bln refugee deal with Turkey. hurriyetdailynews. 17 грудня 2020. <https://www.hurriyetdailynews.com/eu-finishes-contracting-7-3-bln-refugee-deal-with-turkey-160932>

30. EU never treated Turkey fairly since 1963: Erdoğan. hurriyetdailynews. 9 December 2010. <https://www.hurriyetdailynews.com/president-erdogan-says-any-eu-sanctions-would-not-have-big-impact-160707>

31. EU parliament votes overwhelmingly in favour of scrapping Turkey accession talks. The Telegraph. Процитовано 8 грудня 2016. <https://www.telegraph.co.uk/news/2016/11/24/eu-votes-overwhelmingly-favour-scrapping-turkey-accession-talks/>

32. EU plans to cut financial assistance to Turkey. Ahval. 6 May 2018. <https://ahvalnews.com/eu-turkey/eu-plans-cut-financial-assistance-turkey>

33. EU plans to cut financial assistance to Turkey. Ahval. 6 May 2018. <https://ahvalnews.com/eu-turkey/eu-plans-cut-financial-assistance-turkey>

34. EU says won't expand Turkey membership talks. Yahoo. 13 грудня 2016. <https://www.yahoo.com/news/eu-says-wont-open-turkey-membership-chapters-165121377.html>

35. EU sends firefighting planes for Turkey wildfires <https://www.hurriyetdailynews.com/eu-sends-firefighting-planes-for-turkey-wildfires-166767>

36. EU-Turkey deal two years after: the burden on refugees in Greece / Open Migration. Open Migration (амер.). 11 квітня 2018. Процитовано 10 листопада 2019. <https://openmigration.org/en/analyses/eu-turkey-deal-the-burden-on-refugees-in-greece/>

37. EU-Turkey migrant deal: A Herculean task. BBC News (en-GB). 18 березня 2016. Процитовано 8 грудня 2021. <https://www.bbc.com/news/blogs-eu-35848181>

38. EU-Turkey refugee deal a historic blow to rights. Amnesty International. 18 березня 2016. Цитується 1 March 2017. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/03/eu-turkey-refugee-deal-a-historic-blow-to-rights/>
39. European Parliament. 24 листопада 2016. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0450_EN.pdf?redirect
40. Fifty Years On, Turkey Still Pines to Become European. TIME. 8 September 2009. <https://web.archive.org/web/20090911034017/http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1920882,00.html>
41. Freeze EU accession talks with Turkey until it halts repression, urge MEPs. European Parliament. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20161117IPR51549/freeze-eu-accession-talks-with-turkey-until-it-halts-repression-urge-meps>
42. Freeze EU accession talks with Turkey until it halts repression, urge MEPs. European Parliament. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20161117IPR51549/freeze-eu-accession-talks-with-turkey-until-it-halts-repression-urge-meps>
43. Gkliati, Mariana (2017). The EU-Turkey Deal and the Safe Third Country Concept before the Greek Asylum Appeals Committees. *Movements, Journal for Critical Migration and Border Regime Studies* 3 (2): 213–224.
44. Global Report US. (2016). Travel Trends TripBarometer. <https://www.tripadvisor.com/TripAdvisorInsights/wpcontent/uploads/2018/01/Global-Report-US-Travel-Trends-TripBarometer-2016.pdf>.
45. Greece and Turkey accede to the North Atlantic Treaty Organization. NATO Media Library. NATO. 18 лютого 1952. Архів оригіналу за 1 November 2006. <https://web.archive.org/web/20061101213946/http://www.nato.int/multi/photos/1952/m520218a.htm>

46. In shift, Merkel backs end to EU-Turkey membership talks. Reuters. 3 September 2017. <https://www.reuters.com/article/us-germany-turkey-merkel/in-shift-merkel-backs-end-to-eu-turkey-membership-talks-idUSKCN1BE15B>

47. Kubilay Yado Arin: The AKP's Foreign Policy, Turkey's Reorientation from the West to the East? Wissenschaftlicher Verlag Berlin, Berlin 2013. ISBN 9 783865 737199.

48. Marc Pierini (12 грудня 2016). Turkey's Impending Estrangement From the West. Carnegie Europe. <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/66408>

49. MEPs urge freezing Turkey membership talks. Euraktiv. 23 листопада 2016. <http://www.euractiv.com/section/enlargement/news/meps-urge-freezing-turkey-membership-talks/>

50. Murinson, Alexander (2009). Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan: State Identity and Security in the Middle East and Caucasus (Routledge Studies in Middle Eastern Politics). Routledge. c. 119. ISBN 978-0-415-77892-3.

51. New clashes likely between Turkey, Europe. Al-Monitor. 23 червня 2017. <https://www.al-monitor.com/originals/2017/06/turkey-european-union-relations-possible-collision.html>

52. New clashes likely between Turkey, Europe. Al-Monitor. 23 червня 2017. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/06/turkey-european-union-relations-possible-collision.html>

53. President Erdogan says freedom and democracy have 'no value' in Turkey amid arrests and military crackdown. The Independent. 18 березня 2016. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/president-erdogan-says-freedom-and-democracy-have-no-value-in-turkey-amid-arrests-and-military-a6938266.html>

54. Sarmadi, Dario (21 травня 2014). Juncker and Schulz say 'no' to Turkey in last TV duel. 21/05/2014. Efficacité et Transparence des Acteurs Européens. Процитовано 26 травня 2014. <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/juncker-and-schulz-say-no-to-turkey-in-last-tv-duel/>

55. Taspinar, Omer (September 2008). Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism. Carnegie Endowment for International Peace. <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=22209>

56. The EU-Turkey refugee deal solves little. Chatham House. 23 березня 2016. Процитовано 1 March 2017. <https://www.chathamhouse.org/publications/twt/eu-turkey-refugee-deal-solves-little>

57. Top Turkey MEP urges talks with Erdogan on accession. EU Observer. 19 квітня 2017. <https://euobserver.com/enlargement/137615>

58. Turkey and EU. Embassy of the Republic of Turkey (Washington, DC). Архів оригіналу за 27 вересня 2007. https://web.archive.org/web/20070927211417/http://www.turkishembassy.org/index.php?option=com_content&task=view&id=57&Itemid=235

59. Turkey and the Council of Europe. Council of Europe. 27 жовтня 2006. Архів оригіналу за 7 December 2006. https://web.archive.org/web/20061207073323/http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/Member_states/e_tu.asp#TopOfPage

60. Turkey received €1bn in EU money to develop democracy. EU Observer. 20 червня 2017. <https://euobserver.com/foreign/138290>

61. Turkey-EU tension endangers upgrade to customs union. Hurriyet Daily News. 28 березня 2017. <http://www.hurriyetaidailynews.com/turkey-eu-tension-endangers-upgrade-to-customs-union-.aspx?PageID=238&NID=111301&NewsCatID=345>

62. Turkey's bid to join the EU is a bad joke; but don't kill it. The Economist. <https://www.economist.com/europe/2016/10/13/turkeys-bid-to-join-the-eu-is-a-bad-joke-but-dont-kill-it>

63. Turkey's EU bid in jeopardy after Council of Europe vote. Euractiv. 25 квітня 2017. <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/turkeys-eu-bid-in-jeopardy-after-council-of-europe-vote/>

64. Turkey's EU dream is over, for now, top EU official says. Hürriyet Daily News. 2 May 2017. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-eu-dream-is-over-for-now-top-eu-official-says-112638>

65. Turkey's EU dream is over, for now, top EU official says. Hürriyet Daily News. 2 May 2017. <http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-eu-dream-is-over-for-now-top-eu-official-says.aspx?pageID=238&nID=112638&NewsCatID=351>

66. Turkey's EU process an end in itself, says Turkish diplomat – POLITICS. Процитовано 7 June 2015. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-eu-process-an-end-in-itself-says-turkish-diplomat-48420>

67. Turkey's Vote Makes Erdoğan Effectively a Dictator. The New Yorker. 17 квітня 2017. <http://www.newyorker.com/news/news-desk/turkeys-vote-makes-erdogan-effectively-a-dictator>

68. Where did all the money from the EU to Turkey go?. Hurriyet Daily News. 4 July 2017. <http://www.hurriyetdailynews.com/where-did-all-the-money-from-the-eu-to-turkey-go.aspx?pageID=449&nID=115062&NewsCatID=416>

69. Zia Weise (24 березня 2016). In Erdogan's Turkey, Everyone Is a Terrorist. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2016/03/24/in-erdogans-turkey-everyone-is-a-terrorist-kurds-pkk-terrorism/>